

I den allbekanta fornisländska poetiska Eddan förekommer en dikt, som brukar kallas »Sången om Rig.» Dess innehåll är i korthet följande:

En gång i tidernas morgon gick guden Heimdall under namnet Rig omkring på grönskande stigar. Han kom till ett hus, där makarna Ae och Edda sutto vid härden. Rig blev enkelt, men väl undfägnad, fick grovt bröd och soppa, och i gengäld gav han sitt värdfolk goda råd. Efter tre dygn vandrade han vidare, och när nio månader gått, födde Edda en son. Denne var icke vidare välskapad, han var svart och ful i ansiktet, hade skrumpet skinn, klumpiga fingrar och krokig rygg. Han blev kallad Träl. Han växte emellertid upp och trivdes väl, sysslade med att binda bastrep, bära ris o. d. arbete. Till gården kom så en dag en hjulbent och solbränd jänta; med henne gifte sig Träl, och de fingo söner och döttrar. Sönerna gödslade åkrar, höllo svin, vaktade getter och grovo torv. Från sönerna och döttrarna härstamma Trälarnas ätter.

Från Ae och Edda gick Rig till ett hus, som ägdes av Ave och Amma. Mannen satt och täljde trä till vävbom, hustrun sysslade vid spinnrock och väv. Ave och Amma voro mera välbärgade, mannen hade klippt skägg och välsittande skjorta, hustrun var även hon väl klädd. Rig gav dem goda

råd och bjöds på kalvstek och annan föräring. Även här stannade han i tre dygn, och när nio månader gått, födde Amma en son. Denne var rödlätt och såg frisk ut. Han kallades Karl. Han växte upp, tämde oxar, timrade hus, gjorde vagnar, körde plog och annat dylikt. En dag kom man hemskjutsandes med en mö, klädd i getskinnskjortel och försedd med nycklar. Hon blev utstyrd i brudlin och giftes med Karl. De fingo söner och döttrar. Från dem härstammar Karlarnas, d. v. s. de frie männens ätter.

Från Ave och Amma gick Rig vidare och kom till en sal, i vilken paret Fader och Moder sutto. Husfadern snodde sträng, böjde båge och skaftade pilar, medan den vackra husmodern, som bar huvudslöja och släp, strök kläder. Rig gav dem goda råd. Till hans ära lades en vit duk på bordet, vapå han blev rikligt undfägnad med vetebröd, fläsk och fågelstek samt vin. Även här stannade han i tre dygn, och efter nio månader födde Moder en son, som fick guldgult hår och ljusa kinder. Han kallades Jarl. Han växte upp, förfärdigade och svingade vapen, red och simmade. Rig kom själv och lärde honom runor samt bad honom äga odalmarker och gamla bygder. Jarl älskade strid och vann sig land. Frikostigt delade han ut ringar och andra dyrbarheter. Man kom hemåkandes till Jarl

med en vithylt och klok mö med smala fingrar. Hon höljdes i brudlin och blev gift med honom. De fingo barn; Kon var yngst. Jarls söner ägnade sig åt faderns sysselsättning. Kon unge (= konung) förstod sig på runor och fågellåt, han kunde rädda män, döva svärdsegg, stilla eld och hav, kväva sorger; han hade 8 mäns styrka. Kon brukade rida på fågeljakt. . . .

Här avbrytes tyvärr dikten, utan att vi veta något om fortsättningen.

Sången om Rig, som i sin ursprungliga form tydligen författats någon gång under

vikingatiden, är den äldsta utförligare skildring av kulturhistoriskt slag vi äga från Norden. Den är ett mästerverk av åskådlig och koncis skildring av de olika ståndens levnadsförhållanden och sysselsättningar. Det har därför syntes lämpligt att låta den tidskrift, som utges av Föreningen för svensk kulturhistoria, få bära namn efter Rig, som enligt den gamla sagan gav upphov till samhällsklasser, över vilkas öden genom tiderna i vårt land det är föreningens och tidskriftens uppgift att i sin mån sprida ljus.

TILL ALLMOGEKULTURENS GEOGRAFI

AV

NILS LITHBERG.

Hur föga man än underkastat typförrådet i den svenska allmogens bohag en vetenskaplig granskning, kan det icke hava undgått någon, som vandrat genom våra museisalar, att olika delar av landet härutinnan förete mycket stora och väsentliga skiljaktigheter. Man kan taga snart sagt vilken grupp som helst av redskap eller bohag, och man skall finna, att de kunna sammanföras i ett flertal typflockar, var och en med sin bestämda geografiska utbredning.

När jag för att illustrera, vad som nyss yttrats, valt de s. k. linfästena, har detta sin grund i dels att de uppträda i flera lätt urskiljbara karakteristiska grupper, dels att de, otvivelaktigt just på grund av sina karakteristiska former, samlats i stor utsträckning till museer, dels också i att de äro de hittintills enda bohagstyper, som i vår svenska folklivslitteratur ägnats någon uppmärksamhet, i två uppsatser om våra äldre spånadsredskap av Gerda Cederblom.¹

För att kunna se de olika typernas utbredning i sin rätta belysning torde det vara nödvändigt att först lämna några uppgifter om redskapets användning och om de olika typer-

¹ Några av våra äldsta spånadsredskap och deras ättlingar. *Fataburen* 1909, sid. 1 ff. och *Huru* några spånadsredskap vandrat genom Europa. *Ymer* 1916, sid. 15 ff.

nås inbördes sammanhang. — För varje anständig kvinna var det en hederssak att aldrig vara orkeslös, och i senare tider var det sticksömmen, som togs fram på lediga stunder i hemmet eller när man var på rörlig fot på vägar och ägor. I äldre tider innan spinnrocken kommit i bruk fyllde handsländan samma uppgift som sticksömmen nu. För att bekvämt kunna hantera linet vid spinningen måste detta emellertid på olika sätt uppfästas, och då man icke satt stilla vid sländan, måste man finna ut ett lämpligt sätt att föra det uppfästade linet med sig. En teckning hos Olaus Magnus visar oss en kvinna, som löst saken så, att hon har fäst upp linet i håret, fig. 1. Det vanligaste var dock att man lindade upp linet kring en käpp, som stacks in i gördeln, fig. 2. Dylika linkäppar förekomma i vårt land talrikt framför allt i Dalarna, där de benämnas skvallersticka eller erkul.² Fig 3—5 visa oss några typiska dylika linkäppar.

Sländans utträngande av spinnrocken nödvändiggör förändringar av redskapsformerna för linets fästande. I Mellaneuropa har man på grundval av linkäppen löst saken så, att denna sättes i en särskild fotställning, som står vid sidan om rocken. Käppen göres

² Första sammansättningsleden er = her, hör, lin.

därmed också grövre och växer till 1,5 stundom inemot 2 m. höjd. Det är den i Österrike och Schweiz ännu förekommande s. k. Kunkel'n, fig. 6. Hos oss har man gått tillväga på annat sätt. Linfästet har satts i en vinkelböjd ställning på själva rocken. Men då den smala och långa linkäppen genom denna anordning blev mindre ändamålsenlig, skars det långa, numer obehöfliga nedre stycket av, man bibehöll blott huvudet, och detta kunde sedan stickas ned och sitta säkert i rockens vinkelställning.

ter, varest handsländan ända till våra dagar bevarat sig. De i södra Sverige förekommande linhuvudtyperna kunna icke, åtminstone hos oss, föras tillbaka på så ursprungliga anordningar, som den i bältet instuckna käppen. De äro uteslutande knutna till spinnrocken, och med mycket stor sannolikhet ha de först med den börjat inmarschen i landet.

Ursprungligast är inom hithörande gruppen den s. k. lintjugan. Denna utgöres i sin primitivaste form av en självvuxen klyka

FIG. 1. KVINNA, SPINNANDE LIN. OL. MAGNUS: NORD. FOLKEN, DEL. I, SID. 103.

Fig. 7—9 visa exempel på dessa nya former, deras släktskap med de långa linkäpparna är alltför iögonenfallande för att behöva en närmare utläggning.

Som en rent självständig uppfinning får man helt säkert icke anse denna ombildning av linkäppen till linhuvud. Den har med största sannolikhet försiggått under inflytande från en helt annan grupp av linfästen, den till vilken alla de nuvarande sydsvenska formerna höra, och vilken vi nu gå att skärskåda. Linkäppen och de med denna närmast besläktade linhuvudtyperna är till sin förekomst bunden vid de trak-

med flera utåtstående grenar, i vilka linet uppsamlades för spinnningen, fig. 10. Vanligen äro grenarna anordnade så, att en af dessa står rakt upp som en mittaxel och de andra utstråla från dennas bas. En senare utveckling af denna är den typ, som visas af fig. 11. Här äro sidogrenarna upptill hopböjda mot mittspiran och sammanknutna vid dennas spets. På så sätt måste den i sydvästra Sverige vanligast förekommande spolförmiga typen, det s. k. totträet eller torocken, hava uppkommit. För att hålla spjalorna utåtspända har vid mittspirans halva höjd inlagts en trissa, och spjä-

lorna äro skurna var för sig samt inhakade i små hål vid spirans bas och spets, fig. 12. En fortsatt utveckling ur denna typ bildar den helsnidade spolförmiga »torocken», sådan den vanligast förekommer i Halland och angränsande delar av Västergötland och Småland, fig. 13.

Vid sidan om denna utveckling går en annan. Där man icke kunde erhålla en självvuxen lintjuga förfärdigade man en sådan i flera delar. Bilden, fig. 14, illustrerar typen bättre än ord kunna göra. Ur denna lintjuga utvecklas analogt med det nyss skildrade spolförmiga linfästet en form, där linet icke uppsamlas inne i tjugan utan upplindas utanpå. Denna utveckling sker så att vid mittspirans spets en trissa motsvarande den vid spirans bas befintliga anbringas, sidotaggarna växa i höjden och fästas i den övre skivan. Den så erhållna typen visas i fig. 15. Skäres den i ett stycke, uppstå sådana former som fig. 16. Dessa, i motsats till de spolförmiga, mera jämsmala eller pyramidiska torockar förekomma i södra Sverige inom områden, som synas varit mindre utsatta för kontinental påverkan än de trakter, varest spolförmen är förhärskande.

Redan hos linkäpparna förekomma genombrutna huvud. När den söderifrån kommande torocken träffar linkäppsfamiljen, uppstå dem emellan korsningar, och på så sätt skapas en grupp af linfästen av i stort sett samma grundkaraktär som det pyramidiska men högre och uppbyggda av genombrytningar i flera våningar över varandra fig. 17, 18.

De nu beskrivna grupperna, linkäppens och lintjugans, äro båda västeuropeiska. De kring linkäppen grupperade formerna torde otvivelaktigt få anses som de äldre. Redan deras spridning i Skandinavien anger detta. Förutom i Dalarna och närmast ligande delar av angränsande landskap känner jag linkäppen från Norge, där den bl. a.

förekommer i de särskilt ålderdomliga trakterna Telemarken och Sättersdalen. På Europas fastland förekommer den här och där i Frankrike, Tyskland, Schweiz och Österrike men, såvitt man kan finna, inom mera begränsade områden, och den synes liksom sländan förekomma mera som relikform inom områden, där pulsslagen av modernare kulturer äro endast svagt förnimbara. Annorlunda

FIG. 2. BERGENSISK BONDKVINNA, ÅR 1717.
VISTED: VÅR G. BONDEKULTUR FIG. 58.

torde det förhålla sig med de kring lintjugan grupperade typerna.

Jag använder med avsikt ordet *torde*, ty säkert vet man ännu intet härom. På få områden kan man vara i så hög grad i behov av kunskap om ett allmänneuropeiskt material som på det entnografiska. Vill man icke själv söka upp föremålen i de olika museerna på kontinenten, kommer man emellertid ingen vart, ty ännu är så gott som

intet etnografiskt material publicerat. Frånsett Österrike är också så gott som ingenting heller samlat. Det tyska centralmuseet i Berlin innehåller, frånsett ett par rikare företrädade föremålsgrupper, för forskaren knappast mera än ett välrustat svenskt landsortsmuseum.

Spolformiga och pyramidiska linfästen äro emellertid i ett par exempel kända från norra Tyskland. I Österrike synas de icke förekomma lika litet som i Schweiz. Däremot förekomma de i Italien och Egypten. De äro här danade av uppspjälkade rör i stället för som hos oss av självvuxna grenar. Åtminstone i det förstnämnda landet förekomma de dessutom i den långa käppformen avsedd att instickas i gördeln.¹ Här bilda de sålunda den direkta motsvarigheten till den nyss avhandlade linkäppen. Till Skandinavien ha de otvivelaktigt kommit över Västeuropa antingen över Västra Frankrike och England eller, och detta synes av analogier från annat håll sannolikare, utefter den stora kulturella pulsåder, som utgöres av linjen Rhône—Saône—Rhen—nordvästra Tyskland och Jylland. Men just från dessa västliga områden av kontinenten har intet samlats, och måhända kommer kriget, som nu rasar i dessa trakter, att göra frågan om kulturella förbindelser utefter dessa vägar mellan vår allmoge och Medelhavet till en evig gåta.

Till frågan om det spolformiga linfästets västliga härkomst skall jag strax återkomma. Det återstår emellertid ännu en grupp av linfästen, som vi måste taga i betraktande, innan vi kunna anse denna översikt avslutad. Det är de s. k. rock- eller flåbladen.

I motsats till de nu skildrade typerna äro rockbladen, som redan namnet anger, plana, och linet viras här icke runt om fästet utan bindes fast vid ena bredsiden. Men

¹ Cederblom, i Ymer, anf. st. fig. 3.

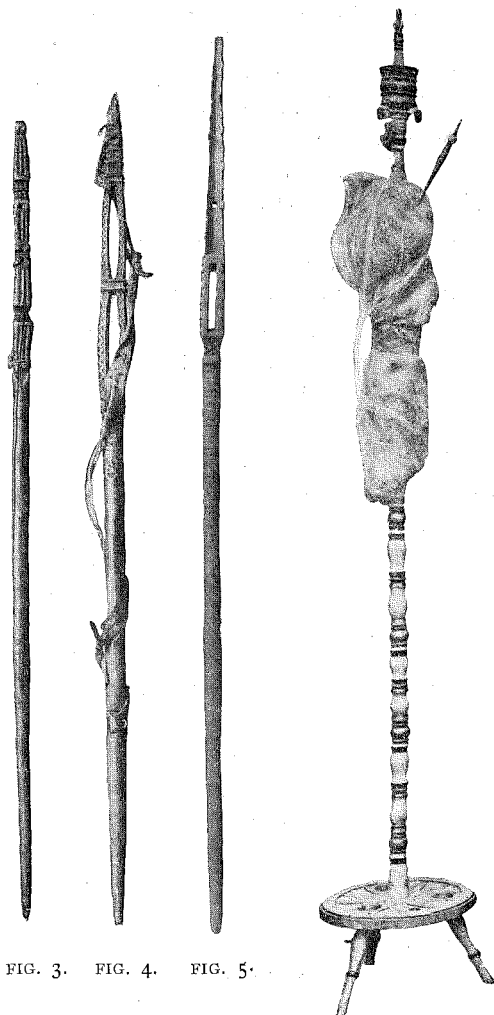

FIG. 3. FIG. 4. FIG. 5.

FIG. 6.

FIG. 3—5. LINKÄPPAR, ORSA, ORE — DAT. 1797 — OCH NÅS SN, DALARNA. NORD. MUS. 13037, 53019 OCH 130288. ²/₈ NAT. STORL.

FIG. 6. KUNKEL ZELL: VOLKSKUNST IN ALLGÄU.

i likhet med spinnkäppen fördes också rockbladet instucket i gördeln vid vänstra sidan och var av denna grund försett med ett långt skaft. Den här avbildade typen, fig. 19, synes hava sin egentliga utbredning i Bal-

kanländerna men går dock västerut till Graubünden i Schweiz och österut till Ryssland. Hur olik de övan skildrade formerna denna östligare än synes vara, kan den likväl återföras på samma ursprung. Från Montenegro — alltså inom ett område, där rockbladet är det uteslutande förekommande — känna vi en primitiv typ av dylika linfästen, sådan som fig. 20,₃ visar. Det är, som vi se av bilden, en självvuxen lintjuga, men olikheten med den övan fig. 10 avbildade lintjugan består i att den montenegriska har ett horn på vardera sidan om mittspiran, under det att den förra hade horn åt alla fyra hållen. När dessa bundos samman uppstod det spolförmiga linfästet. Genom samma procedur erhålla vi här en sådan typ som fig. 20,₄, från Albanien.¹ Med spinnrockens införande undergår denna typ samma förändring, som vi konstaterat hos de övan skildrade. Det långa skaftet avskäres, och därigenom erhållas sådana former som Cederblom fig. 5,₃ från Stor-Ryssland eller fig. 5,₆ från Lithauen.² Hos oss uppträder rockbladet på Sveriges ostkust och har särskilt i Roslagen erhållit en särdeles rik formutveckling, fig. 21, 22. Det kan anmärkas, att rockbladet här likasom i Balkan fått en speciell användning som friaregåva.

Vi övergå nu till en granskning av de olika typernas spridning i vårt land. På bifogade karta, fig. 23, har jag med skilda beteckningar markerat de fyra huvudtyperna a) linkäpparna, fig. 3—5 b) de ur dem direkt utvecklade linhuvudena, fig. 7—9 c) nordsvenska kusttyper, fig. 17, 18 och d) spolförmiga linfästen, fig. 12, 13. På kartan hava icke inlagts de pyramidiska linfästena, fig. 15, 16 och icke heller rockbladen.

¹ Cederblom, i Ymer, anf. st.

² Haberlandt, Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volksk. von Montenegro, Albanien und Serbien. Wien 1917. Taf. XI.

De förra hava uteslutits, emedan de åtminstone tillsvidare bilda en rätt fåtalig grupp med mera sporadiska förekomster, de senare, emedan deras utbredning lika bra kan uttryckas i ord. Kartan synes mig genom denna anordning vinna i klarhet.

Vid en blick på kartan kunna vi övertyga oss om huru linkäpparna hava sin utbredning huvudsakligast inom Dalarna samt

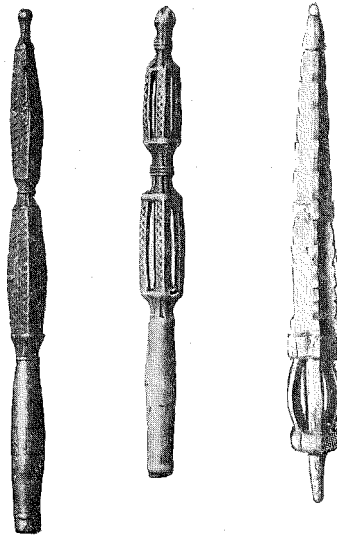

FIG. 7.

FIG. 8.

FIG. 9.

FIG. 7. LINKÄPP, DAT. 1864, MORA SN, DALARNA, N. M. 12616. $\frac{3}{4}$ NAT. STORL.

FIG. 8. LINKÄPP, DAT. 1711, ÄLVDALENS SN, DALARNA, N. M. 25965 C, $\frac{3}{4}$ NAT. STORL.

FIG. 9. LINFÄSTE, FLÄCKEBO SN, VÄSTMÖLD, N. M. 107021. $\frac{3}{8}$ NAT. STORL.

mera enstaka uppenbara sig i nedre Härjedalen och Värmland. De dem närliggande linhuvudena av typ som fig. 7—9 förekomma likaledes i Dalarna men dessutom rätt talrikt i nedre Härjedalen, södra Hälsingland och därifrån ner till Roslagen i Uppland. Detta är icke enda gången Roslagen på denna väg visar sig stå i förbindelse med Siljanssocknarna i Dalarna. Den av fig. 17, 18 representerade typen, den, som jag kallar

den nordsvenska kusttypen, uppträder nordligast vid Kvarken och följer därefter den svenska ostkusten ända ned till Oskarshamnstrakten. Från kusten sprider den sig uppåt Jämtland inåt Hälsingland och Härjedalen, över Roslagen inåt Västmanland samt up-

de utan närmare angivna lokaler kända från Skåne och Värmland. Till samma utbredningsområde ansluter sig den på kartan icke inlagda typen fig. 15, 16. Den förekommer i Skåne och är särskilt från Kullen känd i flera exemplar, i Västergötland i

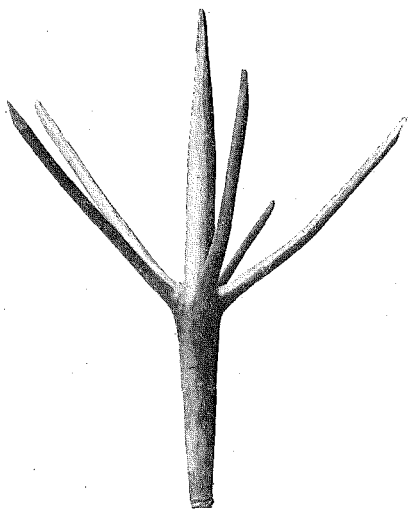

FIG. 10.

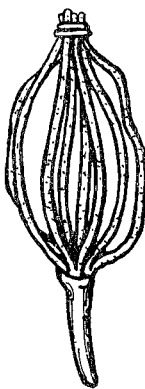

FIG. 11.

- FIG. 12. LINFÄSTE, VÅDERSTAD SN, ÖGLD., N. M. 41223 $\frac{1}{4}$.
 FIG. 13. LINFÄSTE DAT. 1807, VASSÄNDA SN, VGLD., N. M. 115597 $\frac{1}{4}$.

FIG. 12.

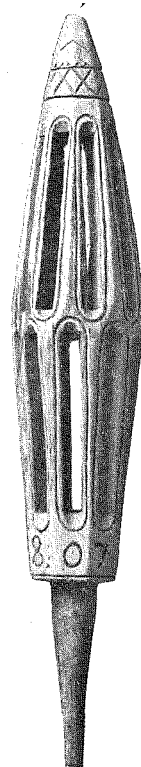

FIG. 13.

penbarligen utefter Emån in till Östra härad i Småland. Dessutom är typen känd från en lokal på Öland och en i Skåne.

De spolförmiga linfästena åter hava sitt egentliga utbredningsområde i Halland, södra Västergötland och västra Småland. Mera sporadiskt förekomma de också i Bohuslän och norra Västergötland, Östergötland och östligare delar av Småland. Dessutom äro

Skaraborgs län, framför allt på Kållands-halvön, samt från övre Härjedalen, talrikt i Tännäs mot norska gränsen och mera enstaka något söderut ner till Hede. Genom annat material företer detta område en i hög grad norsk prägel, och det är möjligt, ehuru jag icke varit i tillfälle att närmare undersöka saken, att förekomsten här beror på norskt inflytande.

Rockbladen åter förekomma från Kalmar län i en smal remsa utefter den ostsvenska kusten ända upp till Västerbotten och hava sin tätaste utbredning i Roslagen. De knyta sålunda samman den nordsvenska kusttypens förekomster, men synas icke hava en så stark spridning inåt landet som denna.

Till vad som ovan yttrats om de olika typernas härstamning lämnar nu deras förekomst en ypperlig illustration. Linkäppen är såsom varande den äldsta knuten vid landets inre delar, vilka, som vi nedan skola se, även i övrigt bevarat den ålderdomligaste kulturen. Det spolförmiga linfästet, som efter allt att döma hade en västlig härkomst, är knutet vid västra Sverige, och rockbladet, som tillhör östra Europa, vid Ost-Sverige. Besläktade med det spolförmiga linfästet äro såväl det pyramidförmiga som den nordsvenska kusttypen. Det förra förekommer i periferien av det spolförmiga linfästets utbredningsområde, i Skåne och Skaraborgs län samt, troligen över Norge, i övre Härjedalen. Det senare har en övervägande ost- och nordlig proveniens. Men om dess forna utbredning även i södra Sverige vittnar förekomsten i Skåne.

På grund av det nu yttrade kan jag sålunda dela landet i tre områden, det *nordsvenska inlandsområdet*, bestående av Övre Värmland, Dalarna och nedre Härjedalen med trevare genom södra Hälsingland ner till Roslagen; det *nordsvenska kustområdet*, bestående av nedre Norrland med trevare utefter kusten ner till Kalmar län; och *Syd-sverige*.

För en närmare gruppering av det sydsvenska området lämna oss linfästena ännu så länge i sticket. En mera detaljerad prövning av materialet lämnar oss visserligen ej så få antydningar till en gruppering, men jag avstår härifrån framför allt, emedan vi för

dessa frågors lösning kunna använda en helt annan föremålsgrupp, och det är de s. k. fotangelstakarna i bränd lera.

Denna föremålsgrupps västliga härstamning är säker. Utanför Sverige är den känd från Danmark. På grund av ovan berörda förhållanden har den icke konstaterats i Nordvästeuropa. Däremot förekommer den i södra Frankrike, och då den här synes ha ganska gamla anor,¹ får det antagas som

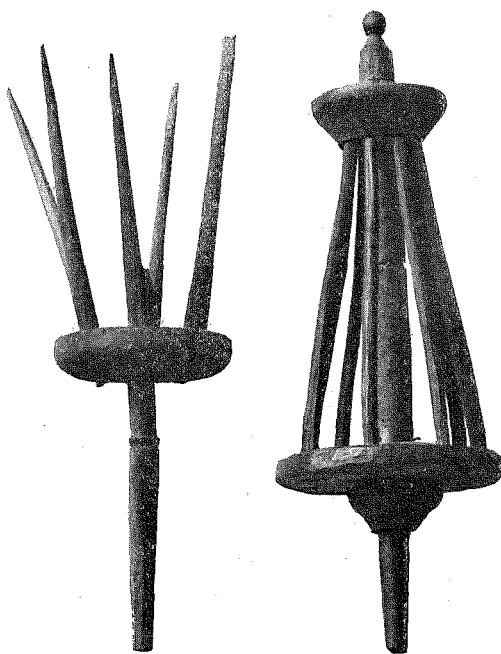

FIG. 14.

FIG. 15.

FIG. 14. LINTJUGA, BRUNNBY SN, SK., N. M. 104735 ¹/₄.
 FIG. 15. LINFÄSTE, ALSEDA SN, SMÅL., N. M. 12236 ¹/₄.

säkert, att den härifrån spritt sig norrut och över Danmark nått oss västerifrån, ehuru det fortfarande icke kan avgöras, om det

¹ De Chasteigner, Notes sur des chandeliers en terre cuite. Soc. archéologique de Bordeaux, XIV. Bordeaux 1889, s. 7 ff. — Lithberg, Mortlar och pepparkrossare hos svensk allmoge. Fataburen 1918, sid. 15 f., med där citerad litteratur.

varit Rhenvägen eller den atlantiska vägen, som den härvid följt.

Hos oss uppträder den i tre typer: a) i form av en tresidig pyramid med ett djupt

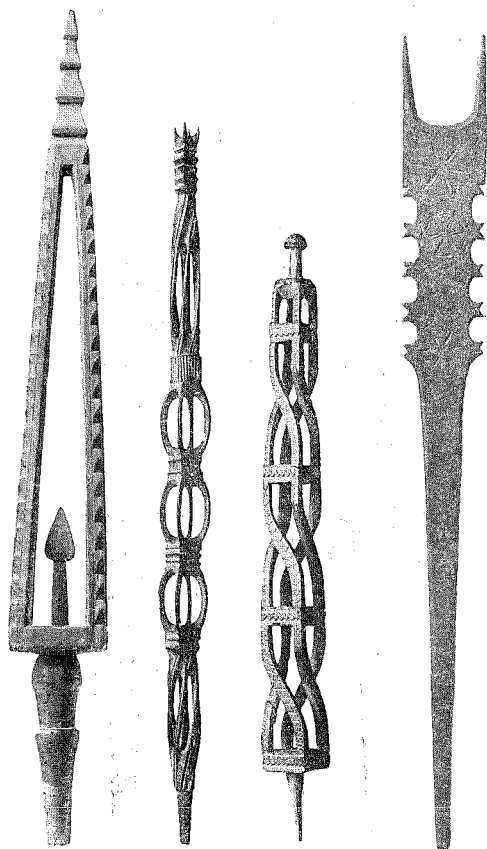

FIG. 16. FIG. 17. FIG. 18. FIG. 19.

FIG. 16. LINFÄSTE, BRUNNBY SN, SK., N. M. 104740 ²/₄.
 FIG. 17. LINFÄSTE, VÄDDÖ SN, UPPL., N. M. 45453 B ²/₈.
 FIG. 18. LINFÄSTE, VÄDDÖ SN, UPPL., N. M. 45452 ²/₈.
 FIG. 19. LINFÄSTE, »ROCCA», GRAUBÜNDE, N. M. 129044 H. 68 CM, FATABUREN 1917 »ÅRETS FÖRVÄRV»
 FIG. 6.

hål i vardera bredsida, fig. 24, b) som föregående men utan hål, fig. 25 och c) helt genombruten, liksom bestående av sex stavar, som vid ändarna förenats till den

nämnda tresidiga pyramidens grundform, fig. 26. Att typen b) är en sekundärform därom kan ingen, som sett hur typutvecklingar fortgå, vara i tvivelsmål. Frågan huruvida typen a eller typen c är den ursprungligare är däremot på vårt inhemska material svårare att besvara. Mellanformer mellan båda, i vilka de hos typen c förekommande tresidiga uppbrytningarna hava en rent cirkelrund form, ange, att en typologisk utveckling *kan* hava försiggått från denna till typen a genom att uppbrytningarna rundats och krympt samman; men samtidigt kan också den motsatta utvecklingen hava ägt rum genom att a-typens mindre hål vidgat sig och i vissa konturer så småningom anpassat sig efter hela föremålets ytterlinjer. Avgörande bli i detta fall de utomsvenska typernas utseende. Ännu på Jylland träffa vi typen c; men inom det område, södra Frankrike, varifrån hela gruppen härstammar, förekommer, för så vitt materialet är publicerat, endast typen a, fig 27. Och här har det i dennas bredsidor förekommande hålet dessutom en bestämd uppgift, i det att detta tillkommit för att ljusstaken skall kunna trädas upp på en vid spiseln särskilt uppsatt rund pinne.

Granska vi nu de olika typernas förekomst hos oss, finna vi, fig. 28, att typen a är företrädd endast i Skåne. Halland däremot behärskas så gott som uteslutande av c-typen, denna är vidare spridd mot nordost till Västergötland, varest den förekommer så högt upp som på Skaraslätten, samt åt öster inåt Småland, mest i Västbo härad, men även sydligare i västra delen av Kronobergs län ända ned till Blekinge och östra Skåne. Vi taga helt säkert icke miste, om vi sätta dessa förekomster i samband med de halländska älvarna. Det blir Äträdalen, som blir den vägledande upp till Västergötland, samt Nissa- och Laga-dalarna,

som föra inåt Småland. Från sistnämnda landskap för Helgeåns vattensystem åt sydväst ner till Kristianstad och Mörrumsåns åt söder till Blekinge. Det synes vara utefter de samfärdsleder, som skapats kring detta vattensystem, som fotangelstakarna av c-typen erhållit sin spridning inåt landet.

Utanför denna typs utbredningsområde vidtar nu typen b. Vi träffa den redan i norra Halland och i angränsande delar av Älvsborgs län. Kring Väneren förekommer den ända upp till södra Värmland, och från Väneren går den västerut till det inre Bohuslän. Efter en rätt sparsam fördelning över Skaraborgs län, varest den i den i Ätradalen hemmahörande c-typen har en konkurrent, träffa vi den åter talrikare i Östergötland samt härifrån söderut i östra Småland.

Utan geografiskt sammanhang med dessa nu uppräknade områden förekommer den dessutom i Skåne.

Vilja vi efter det nu yttrade sammanfatta fotangelstakens historia i vårt land, komma vi till följande resultat. Äldst är a-typen och något yngre än denna är b-typen. Båda hava inkommit till oss från sydväst och måste en gång haft en jämn spridning i Sveriges sydvästra landskap. Senare kommer c-typen, likaledes från sydväst. Den sätter an i Halland och sprider sig härifrån till de med Halland geografiskt sammanhängande inre delarna av landet. Härvid förmår den i periferien icke utrota de äldre typerna, och delvis har den väl också på sin frammarsch jagat dem framför sig. När nu denna kil av en yngre kontinental typ skjuter in i landet, medför den också en isolering av Skåne från det övriga sydsvenska området, en isolering, som verkar så att med de skånska besläktade typer uppträda på närmaste håll i det inre Småland och norra Halland, men norr om denna linje ha dessa liksom de skånska i söder

lyckats hävda sin existens gentemot den senare inkräktaren. Skulle vi med en från annat håll lånad terminologi kunna karakterisera det ovannämnda hallandsområdet under beteckningen atlantiskt, skulle Skåne och det nämnda mellansvenska området snarast betecknas som den subatlantiska zonen.

Till den med ledning av linfästena gjorda uppdelningen av övre Sverige i det nordsvenska inlandsområdet, och det nordsvenska kustområdet kommer nu en ytterligare klyv-

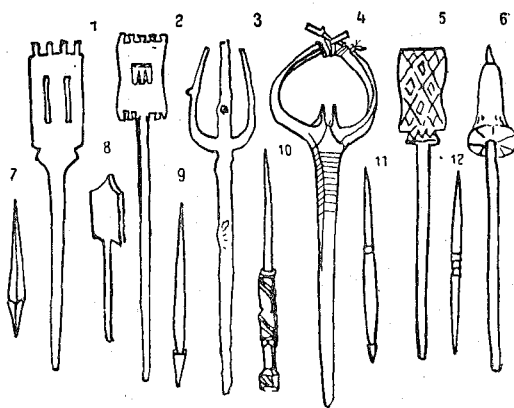

FIG. 20. 1—6 LINFÄSTEN OCH 7—12 SLÄNDOR. 1, 7, 9 NORDALBANIEN; 2, 5, 6, 10, YSKYB; 3 CETINJE; 4 EL-BASAN; 8 MELLANALBANIEN; 11, 12 TIRANA. A. HABERLANDT: KULTURWISSENSCH. BEITRÄGE, TAF. XI.

ning av Sydsverige i ett nordligare område, innefattande huvudsakligast Götalandskapen och ett sydligare med sin kärna i Halland. Härtill kommer längst i söder Skåne som ett område för sig.

Mellan Götaområdet och det nordsvenska kustområdet faller en gränsszon bestående av Södermanland, Närke, Västmanland och det inre Uppland. Här behövs ännu ett tråget samlarearbete, innan något bestämt om dessa provinsers gruppering kan yttras. Vad det förstnämnda landskapet beträffar, synas dess östra delar böra sammanföras med den nord-

svenska kusten. Vingåkersområdet och härmed sammanhängande delar av Närke höra mera samman med den östgötskt färgade götakulturen, och andra delar av Närke visa släktskaper med Västergötland. I Väst-

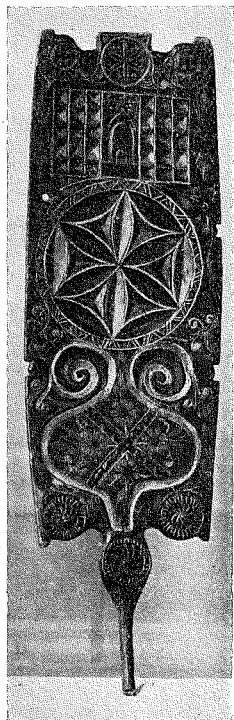

FIG. 21.

FIG. 21. ROCKBLAD, ROSLAGEN, UPL. H. 45 CM. AMBR.:
UTST. FÖREMÅL, STHLM 1912, FIG. 229.

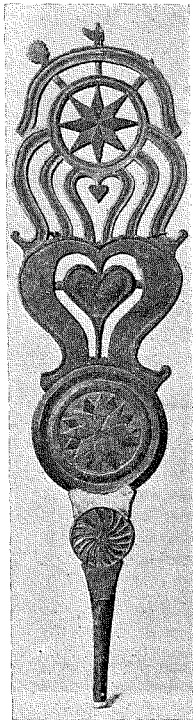

FIG. 22.

FIG. 22. ROCKBLAD, ROSLAGEN, UPL. H. 47 CM. AMBR.:
UTST. FÖREMÅL, STHLM 1912, FIG. 228.

manlands bergslag ha vi redan kännning av Dalakulturen; övriga delar av landskapet liksom västra Uppland förete gränsområdets typiska karaktärer med de nordsvenska särdragen allt kraftigare betonade ju mera man närmar sig deras egentliga hemland.

Om någon nu ville invända, att man på det ovan framlagda materialet icke kan

draga alla dessa slutsatser rörande landets kulturgeografiska uppdelning, är jag den förste att giva honom rätt. Slutsatserna måste dragas med ledning av ett mycket större material, men av utrymmesskäl har jag inskränkt mig till de två nyss behandlade grupperna, eftersom dessa dock i stort angiva den allmänna kulturgeografiska strukturen. Jag vill emellertid i största korthet försöka till den nu skisserade kartbildens fullständigande göra ännu några erinringar.

I samband med linkäpparna påpekades nyss, att det ålderdomligaste kulturområdet inom vårt land är det, som jag benämnt det nordsvenska inlandsområdet. Nästan på alla andra punkter ger en granskning av vår allmogekulturs beståndsdelar samma resultat. Jag vill blott erinra om huru runskriften långt efter det att den upphört att brukas eller förstås, ända in i senaste tider förblivit en levande kunskap hos dalallmogen. De snidade kronstängerna, de snidade kåsorna, laggade eller skurna i ett stycke, kubbstolarna, Dalarnas byggnadssätt, allt detta är av den art, att det med rätta kan hänföras till synnerligen ålderdomliga och ursprungliga kulturskick på den skandinaviska halvön.

För det nordsvenska kustområdet vill jag anföra ett exempel inom vår textilkonst. De svenska helflossade vävnaderna, de s. k. ryorna, hava av Axel Nilsson delats i tre grupper, den bohuslänska, den sydsvenska med utbredning över Blekinge, Småland, Öland och Götalandskapen samt den uppländska med utbredning över norra Sverige och Finland med fortsättning söderut över Roslagen ner till Östergötland och Småland.¹

Det är återigen vattenlederna och samfärdseln, som konsolidera de kulturella en-

¹ Nilsson, Utställning af Flossade vävnader, Stockh., 1914.

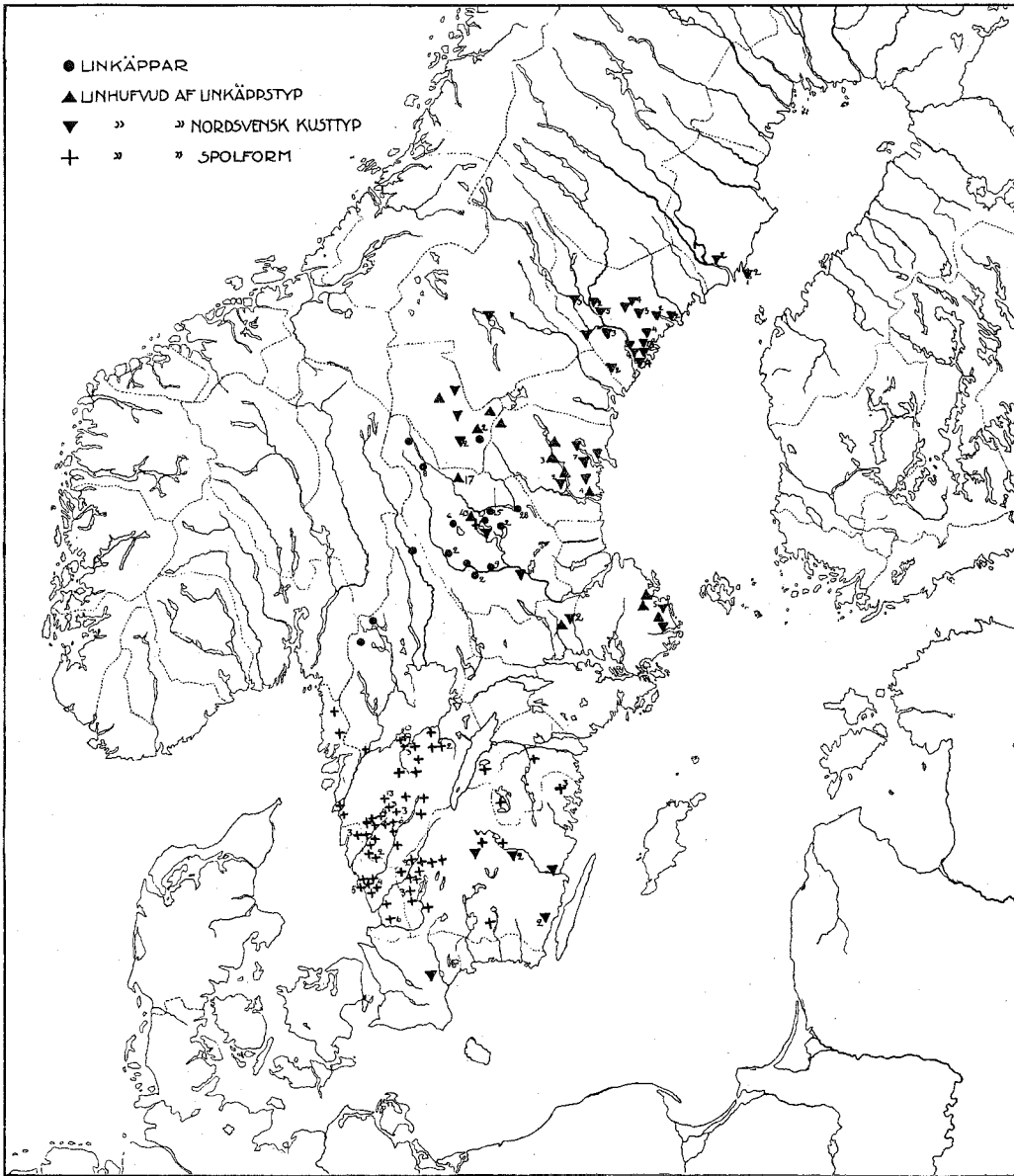

FIG. 23. LINFÄSTETYPERNAS GEOGRAFISKA FÖRDELNING.

heterna. Genom de stora norrländska älvarna, framför allt Indalsälven, står Nord- sverige i kulturell frändskap med angrän- sande delar av Norge, och släktskapen kan för en del företeelser, bl. a. genom sel- bågstyper och mangelbräden, följas vidare ända ned till Norges Vestland. Österut är det Bottenhavet, framför allt över Ålands- arkipelagen och Kvarken, som göra stora del- ar av västra Finland till en med Roslagen och den norrländska kusten gemensam geo- grafisk och kulturell enhet.

Ett område, som synes utfalla ur sitt geo- grafiska samband med Nordsverige, är övre Härjedalen med Klövsjö socken i Jämtland.

ner till Blekinge och delar av Kristianstads län i en båge bakom det egentliga Skåne. Skulle vi framhålla några ytterligare egen- domligheter för detta område, vill jag först peka på det karakteristiska boningshuset med en hög bod vid vardera kortändan av stu- gan, sådant det är bäst känt i Blekingsstu- gan och Oktorpsgården på Skansen. Denna hustyp förekommer utom i Blekinge och Hal- land i västra Småland och södra Västergöt- land. Vidare träffa vi här de snidade grötfor- marna och de prydliga byttorna för gilles- gröten, vilka eljest icke förekomma i Sve- rige. Ännu en detalj må här framhållas. I samband med fotangelstakarna påpekade

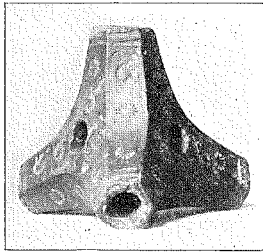

FIG. 24. LJUSSTAKE, BRÄND LERA, BILLINGE SN, SK., N. M. 114668 ¹/₃.

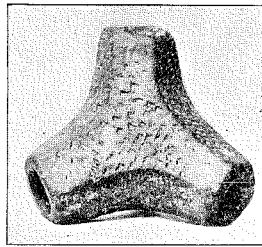

FIG. 25. FOTANGELSTAKE, BRÄND LERA, GESÄTERS SN, DALSL., N. M. 97863 ¹/₃.

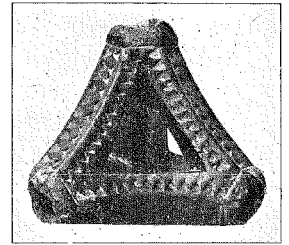

FIG. 26. FOTANGELSTAKE, BRÄND LERA, UNNARYDS SN., SMÅL., N. M. 27761 ¹/₃.

Detta område är norskt. Förutom talrika rent norska importvaror träffa vi här uppen- barligen inhemska tillverkningar, vilka inom Sveriges gränser äga sina närmaste fränder i Västergötland, Halland och Småland. För- klaringen härtill torde ligga i ett direkt kul- tursammanhang via Gudbrandsdalen—Södra Trondhjems amt i Norge mellan dessa vitt skilda svenska områden.

Efter den ovan påpekade gränzonen över mälardalskapen följer söderut götaområdet. Jag skall icke vidare uppehålla mig vid detta utan går vidare mot söder till Hallandsom- rådet, detta till sina gränser egendomligt for- made område, som från Halland kör upp med en kil i Västergötland, går inåt Småland

jag, att norra Halland, det är närmare be- stämt Fjäre och Viske härader, icke kunde uppvisa de för det övriga hallandsområdet typiska genombrutna formerna. Nordhal- land visade sig i detta fall närmare sam- manhänga med Vänerblocket. — Jag har icke förut påpekat några av de överensstäm- melser mellan kulturgränser och dialekt- gränser, som ej sällan uppträda. Här, just vid gränsen mellan de halländska fotangel- stakarna och Götalandskapens, går också en av vårt lands mest markerade språkgrän- ser, gränsen mellan de sydsvenska målens skorrade *r* och götamålens tungspets-*r*. Saken vore kanske icke så egendomlig, där- est den icke upprepade sig i Småland

Varest gränsen mellan de två ljusstakstyperna går här, kan icke angivas. Men åtminstone för det centrala Smålands vidkommande synes den halländska fotangelstakens nordgräns sammanfalla med gränsen mellan de sydsvenska och de mellan-svenska gårdsgårdstyperna, och åtminstone på ett par ställen, där jag kunnat konstatera förhållandet, faller den sydsvenska gårdsgårdens nordgräns samman med det sydsvenska skorrade *r*-ets.

Sydligast kommer så Skåne. Detta landskap, fränsett dess östra delar, måste uppfattas som en enhet för sig. Det företer, som jag ovan påpekat, en del likheter med götakulturen beroende på båda områdenas läge i periferien till hallandsområdet. Men i en mängd fall förete Skåne och Götalandskapen inga släktskaper alls. Geografiskt är Skåne skilt från Sverige genom de stora skogsbygderna i öster men samhörigt med danska öarna, och denna samhörighet synes gälla icke blott i yttre avseende utan också i inre — kulturellt. Huruvida en kulturell samhörighet mellan Skåne och övriga baltiska områden existerar, vågar jag icke avgöra. En del företeelser peka i denna riktning.

Fränsett Bohuslän, som visar släktskaper såväl söderut med Halland som österut med Vänernområdet och norrut med Norge, återstå till sist de bägge stora Östersjööarna. Båda förete kraftigt utpräglade baltiska karaktärer, men dessa yttra sig synnerligen olika på det ena hållet och på det andra.

Vad först Öland angår visar dess kultur frändskap med den motliggande Kalmarlänskusten å ena sidan och å den andra med den nordsvenska kustkulturen. Men härtill kommer ett synnerligen kraftigt inslag från västra Östersjöområdet. I intet annat svenskt landskap träffa vi sydvästskandinaviska mangelbräden med hästhand-

tag i stå stor utsträckning som på Öland, ingen annan svensk bondebefolkning har förstått att behandla karvsnittsornamentiken med det raffinemang, som den öländska. De snidade skäktstolarna, som annars icke uppträda öster om Öresund, finna vi på Öland, och ingenstädes utom här hava fajanser av de schleswigska Kellinghusentillverkningarna bildat en så integrerande del av det till bordets utstyrelse hörande bohaget. Allt

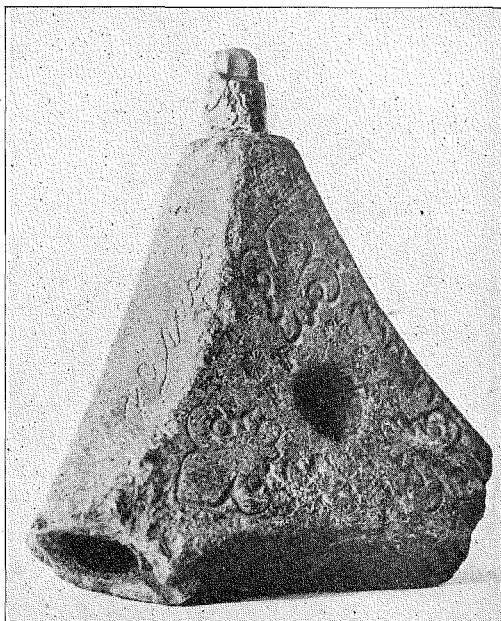

FIG. 27. FOTANGELSTAKE, BRÄND LERA, GRANDES LANDES, FRANKRIKE. SOC. ARCH. DE BORDEAUX XIV, PL. X.

detta måste bero på att ölännen icke blott stått i livlig förbindelse med västbaltiska områden utan också härifrån lyckats förvärva en mängd impulser till egen verksamhet.

Helt annorlunda står saken med Gottland. Sedd i samband med den övriga svenska är den gottländska allmogekulturen torftigast av dem alla. Någon allmogekonst av det slag, vi träffa överallt annorstädes i Sve-

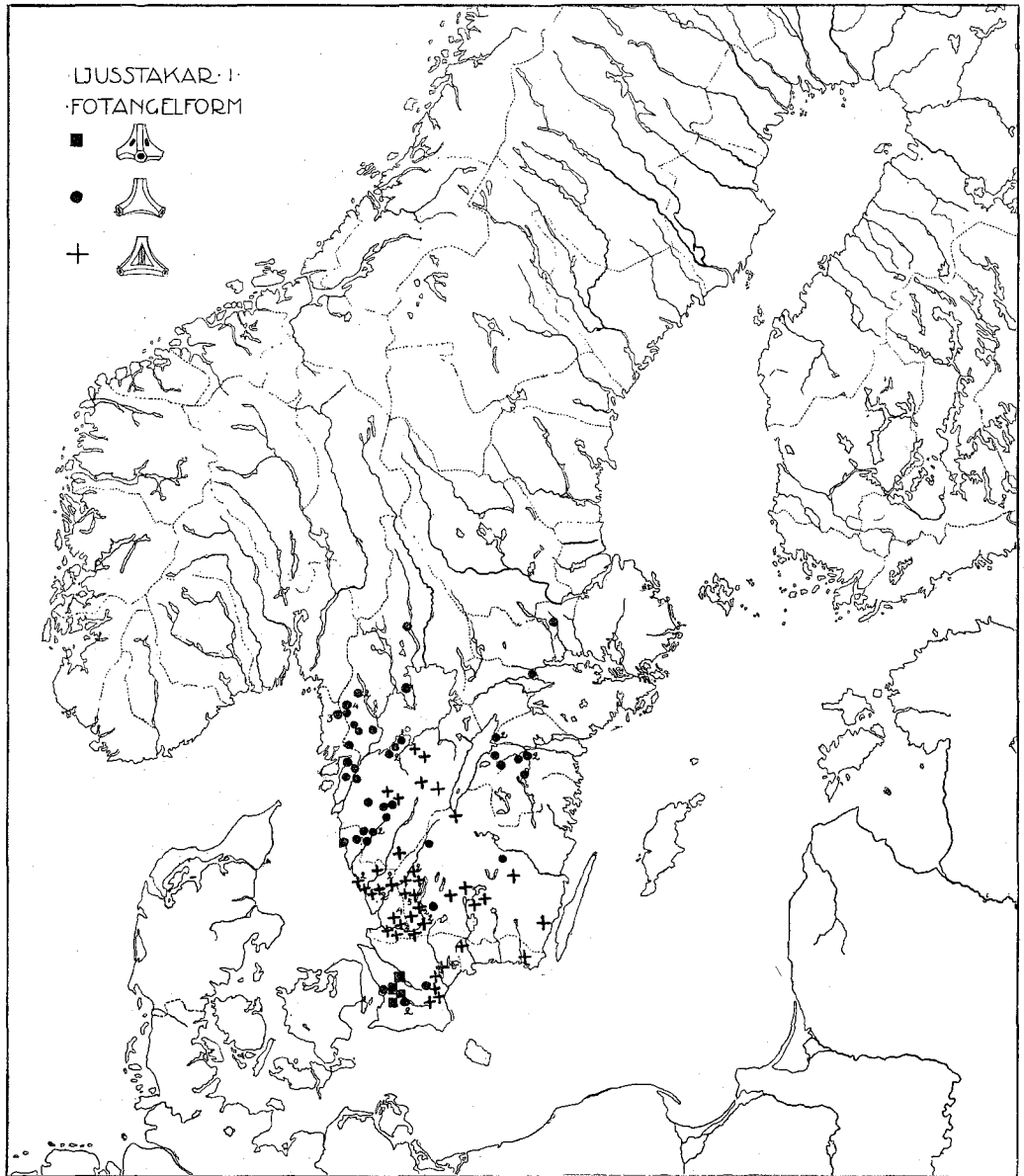

FIG. 28. FOTANGELSTAKARNAS UTBREDNING.

rige, söka vi förgäves efter här. Karakteristiska allmogedrakter, som eljest alla andra svenska landskap äro i besittning av, synes Gottland aldrig hava ägt, och de strödda notiser om folkligt dräktskick, som här och där träffas i litteraturen, synas gälla mera tillfälliga efterblivenheter efter det allmänna borgerliga dräktskicket i Visby eller på andra orter utom ön, efterblivenheter, som varit av jämförelsevis kort varaktighet. Det folkliga bohag, som insamlats på ön, kan i regel lokaliseras till alla möjliga andra trakter utom till Gottland. Men samtidigt torde intet annat svenskt landskap ha lämnat ett så kraftigt tillskott till den allmänna antikvitetsmarknaden, framför allt i silver och porslin. Alla havets vindar ha gått över ön och gjort dess odling, åtminstone till det yttre, till den mest odifferentierade av Sveriges allmogekulturer, med lån från borgerliga och folkliga kulturer runt Östersjön. För de sistnämnda vill jag endast erinra om att höräfsorna äro nordtyska och slagorna skånska. Av på ön uppträdande gårdsgårdstyper är en sydsvensk och två av typer, som återfinnas i Östersjöprovinserna.

Den faktor, som skapat de olika kultur-geografiska fysognomierna av landet, är modets spridning, olika traktors större eller mindre mottaglighet för nyheter utifrån och rent geografiska förutsättningar för dessas mottagande samt, inom landet, möjligheterna för en fortsatt spridning betingade av olika samfärdsförutsättningar. Som exempel på huru ett mod sprides kan tjäna en skildring av sin tids främste yrkesman på sitt område grosshandlaren Oskar Almgren i Stockholm. Rörande en sidenduk som av honom 1891 skänktes till Nordiska Museet (N. M. 67260) meddelar han i ett brev, att dylika dukar användes på 1850-talet i Sverige och från 1860 till 1890 i Finland och Norge. Härefter fortsätter han: »En

egendomlighet i avseende på bruket av dessa sidendukar är, att åtminstone så länge jag minnes tillbaka (sedan 1858) de nya moderna (mönster, färger, fransar m. m.) alltid först vunnit insteg i västra Sverige (särskilt Göteborg och Uddevalla) samt därifrån spritt sig först till Västergötland, därefter till Halland, Skåne och sedermera till mellersta och norra Sverige. — Från Stockholm ha i sinom tid de nya sorterna överförts till Åbo och Helsingfors och sedermera långsamt spritt sig över Finland. — I Norge har smaken varit till allra sista tiden oberörd av svenskt inflytande, men sedan järnvägens öppnande mellan Östersund och Trondhjem har större begär efter ombyte även där inträtt. — Numera är bruket av sidendukar med fransar nästan alldeles övergivet i västra Sverige samt minskas alltjämt över hela landet. — Sidendukar med spetsar, som i någon mån ersätta de gamla fransdukarna, begagnas rätt mycket i Västergötland, Halland samt östra och mellersta Sverige samt göra så småningom sitt inträde även i Norrland, men även dessa vika redan efter kort bruk för den allt allmännare — hatten.»

Skildringen lämnar oss en god illustration till såväl de nyare modernas progression mot öster och norr som till belysandet av huru yngre kulturföreteelser driva tidigare inplanterade framför sig, och vartill motsvarigheter finnas alltifrån den svenska kulturhistoriens begynnelse. Själva den nyss skildrade spridningsvägen med utgångspunkt ifrån Göteborg har emellertid sin tillämpning för 1800-talet men icke för äldre tider. Åtminstone under 1600-talet innehades rangställningen som vår västra stapelplats för utländska nyheter och moder icke av Göteborg utan av de halländska städerna. Om Göteborg än tidigare varit en skeppningsplats för de värmländska järnvarorna, erhöll det dock först efter Göta älvs kanalisering

ett bekvämt uppland. Sådana nyheter åter, som inkommo till Skåne, stockade sig där av brist på samfärdsleder uppåt Sverige. Halland däremot hade genom de stora älvarna de naturligaste förutsättningar att bli ett kommersiellt genomfartsland. Av de tre stora vägarna från det egentliga Sverige mot sydväst förde vägen över Tiveden och Skara genom Ätradalen till Gunnarp och härifrån antingen utefter älven vidare till Falkenberg eller över Skönevad till Halmstad. Vägen över Linköping—Jönköping gick antingen genom Nissadalen till Halmstad, den s. k. Nissastigen, eller genom Lagadalen till Markaryd och Hälsingborg. Sistnämnda väg hade dock sin huvudsakligaste betydelse för persontrafiken. Varuförmedlingen skedde, otvivelaktigt på grund av den hindrande Öresundstullen, längre norr över. Det är helt säkert också av dessa grunder som Halland blir det första av de gamla danska landskapen, som Sverige försäkras sig om, till börja med endast på 30 år genom Brömsebrofreden. Vilken betydelse som i trafikavseende tillmättes Nissastigen därom vittnar den undersökning, som Erik Dahlbergh på Karl XI:s uppdrag utförde år 1688 angående möjligheterna för Nissans kanalisering.¹ Utefter Ätravägen låg Ullasjö stora marknadsplats, där västgötar och hallänningar bytte varor, och som var en av de få marknadsplatser, som tillätos äga bestånd, när Gustaf Vasa avlyste de många onyttiga marknaderna i Västergötland.²

Till dessa yttre förutsättningar för Halland att bli en spridningscentral för nya kulturinitiativ finnas även sådana av inre art. Den mångenstädes karga jordmänen i före-

ning med det betungande »hoveriet» inom de mera lyckligt lottade trakterna tvang folket att söka ett tillskott i sin bärgning genom husflit och handslöjder. I få svenska landskap har också hemslöjden till avsalu fått den rika utveckling som här. Även i detta avseende företer den halländska allmogekulturen släktskaper med den angränsande syd-västgötska, i den s. k. knallebygden.

Genom nu skildrade förhållanden har den halländska allmogekulturens spridning mot nordost uppåt Västergötland och Småland ställts i sin rätta belysning. För spridningen mot sydost är en annan gammal huvudled den vägvisande. Det är den stora vägen från Lödöse tvärt genom Småland till Kalmar. Vägen går först till Svenljunga på Halmstad—Skaravägen, där den ovan nämnda Ullasjö marknad låg, därefter följer man Ätravägen norr ut till Tranemo, varefter vägen på nytt tar av och korsar Nissastigen vid Gislaved, Lagavägen vid Värnamo samt över Rydaholm fortsätter till Växjö. Denna väg följdes redan av Gustav Vasa på hans eriksgata 1526. Vid eller strax före Växjö klyver sig vägen samt går med en arm öster ut till Kalmar och med en annan söder ut till Asarum i Blekinge samt över Broby till östra Skåne. Det är denna väg med sina sistnämnda avgrenningar, som bildar den stora strömfåran för den ovan påpekade kulturspridningen i en båge bakom Skåne.

Gå vi till östra Sverige, blir det den gamla huvudvägen Kalmar—Vimmerby—Kisa—Linköping, som samlar östra Småland till en enhet med Östergötland. Någon ostligare landväg fanns inte. På sina många färder i Sverige har Erik Dahlbergh försökt att från Söderköping nå Kalmar landvägen över Gusumskogen. Han skildrar resan som mycket besvärlig på grund av den usla vä-

¹ Erik Dahlberghs Dagbok, utg. av Herman Lundström, Uppsala och Stockholm, 1912, sid. 254.

² Djurklou, Livet i Kinds härad, Stockholm, 1885, sid. 4.

gen; framkommen till Västervik uppger han försöket och fortsätter till sjöss. Det är kusttrafiken utefter östra Sverige, som är orsaken till den flera gånger påpekade samhörigheten mellan delar av Kalmar län och det nordsvenska kustområdet.

Det är, som jag ovan påpekat, på två vägar som vårt land erhållit nya tillskott i sitt typförråd. Den ena vägen leder från sydväst över Halland, och såvitt man av det nuvarande materialet kan döma, för vä-

svenska Finland, men synas icke, åtminstone vad södra Sverige beträffar, hava trängt vidare djupt in i landet. Till dessa sydöstra typer hör bland annat det ovan behandlade rockbladet, vars utbredning är synnerligen typisk utefter så gott som hela den svenska ostkusten, men hela tiden endast några mil upp i landet från denna.

När en ny form inkommit, sprider den sig och undantränger äldre former. Men man har härvid att även räkna med segheten

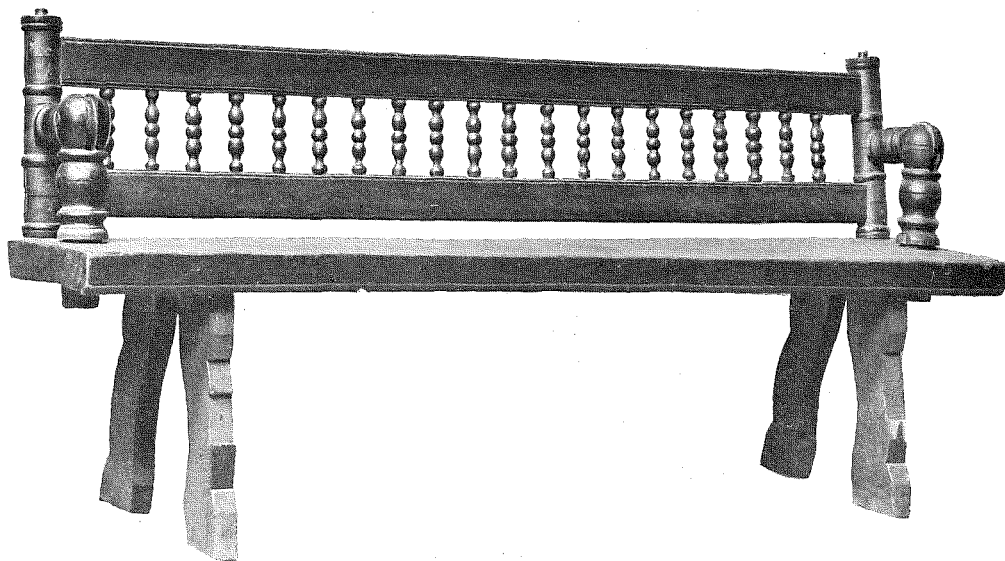

FIG 29. VÄNDBÄNK, DELSBO, HÄLS., N. M. 4837.

gen till detta landskap från nordvästra Tyskland, över Holstein, Schleswig och Jylland. Den andra huvudvägen går från öster, eller riktigare sagt från sydost, då det egentligen synes vara Weichselmynningen, som här är den närmaste stationen på kontinenten. Av dessa två tillförelskällor har den västra givetvis varit den mest betydande. Företeelser, som nått oss på den sydöstra vägen, hava visserligen erhållit en vidsträckt spridning utefter Sveriges östra kust och det

i redan befintliga traditioner. Dessa vika icke alltid fullständigt. I stället uppstå då korsningsformer mellan nytt och gammalt. I detta fall äro särskilt mangelbrädestyperna av stort intresse. Den ålderdomligaste, huvudsakligast till Dalarna knutna typen, är närmast en korsning mellan en äldre nordvästtysk typ och former, som numera träffas huvudsakligast i nordliga Norge och på Island. Den nordsvenska kusttypen är en under den nämnda nordvästtyska typens inflytande acko-

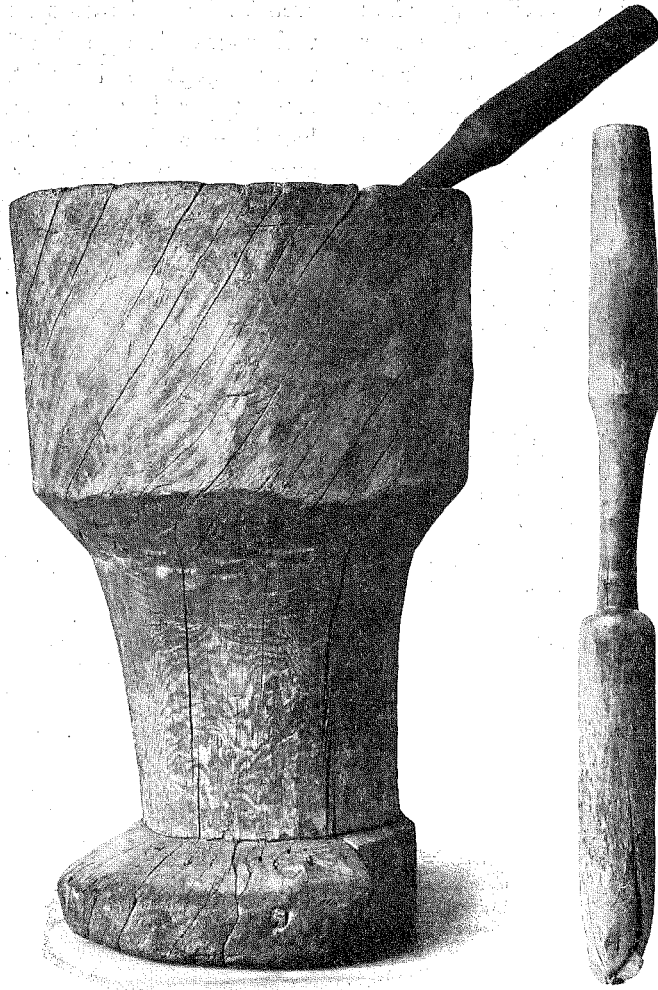

FIG. 30. STAMPA FÖR BAKBRÖD, KLÖFSJÖ SN, JÄMTL., N. M. 102318 ²/₈.

moderat form av Dalatypen. Götatypen i sin tur är att uppfatta som en korsning mellan en yngre nordvästtysk typ och den nordsvenska kusttypen, och de i södra och mellersta Sverige förekommande formerna med djurhandtag stå den yngre nordvästtyska mycket nära.

Det är också genom dessa oupphörliga kompromissformer som en del mycket

gamla företelser äga förmågan att hålla sig kvar inom avlägsna områden. När det nya initiativet äntligen nått hit, är dess expansitet så mattad, att det icke längre är i stånd till flera parningar, och det gamla får bestå. Det är för detta Dalakulturen har en mängd av sina ålderdomligheter att tacka. Men även nere i landet finnas områden, där man ytterst svagt förnimmer de nya vindarna.

Sådana mera isolerade trakter bli då reliktområden, där former hålla sig kvar långt efter det att de försvunnit från det kringliggande landet. Ett sådant område är skogsbygden mellan Skåne och Småland, ett annat är Kållandshalvön i Västergötland. Jag skall nedan anföra ett exempel på en dylik Kållandsrelikt.

Det är de stora samfärdslederna som varit de främsta kulturspridarna inne i landet, men då de hava sina naturliga förutsättningar i flodområden och lätt framkomliga dalförén, blir det ytterst dessa senare, som bestämma spridningsvägarna. Och den utbredning i periferien kring en av dessa större pulsådor, som en företeelse erhåller, blir likaledes beroende av det finare förgrenade samfärdselnät, som ansluter sig till huvudlederna. Så väl det ena som det andra blir därför ytterst beroende av landets rent fysiskt-geografiska struktur. Vi komma då till den enkla och nästan vardagliga sanningen, att det är jordskorpan själv, som har bestämt gränserna även för människans kulturella samhörighet eller åtskillnad. Och dessas karaktärer yttra sig i de mest skilda saker, i de hundratals småföremål, som utgöra bohagets sammansättning, i våra bostadstyper och olika sätt för bostadens inredning, sädens bärgande, födans sammansättning, språket — dialekterna — och umgängesformerna, för att nu icke tala om vad som hör till den andliga kulturen, tro, riter, folkkyrka och mycket annat. Allt detta bör kunna samlas i geografiskt begränsade områden. Men här föreligger ett outtömligt och så gott som oplöjt arbetsfält för den svenska folklivsforskningen.

De föremål, jag uppehållit mig vid, tillhöra egentligen blott de två sista århundradena. Är den slutsats, vi nyss kommo till, riktig, att den geografiska fördelning, de uppvisa, är en följd av vårt lands fysiskt-geo-

grafiska danad, då borde samma lagar verka såväl på vårt eget lands forntida kulturella fördelning som på Europa i övrigt, eller varför icke säga alla bebodda delar av jordklotet. I detta hänseende hava ännu så gott som inga undersökningar gjorts. Jag skall för vårt lands vidkommande emellertid erinra

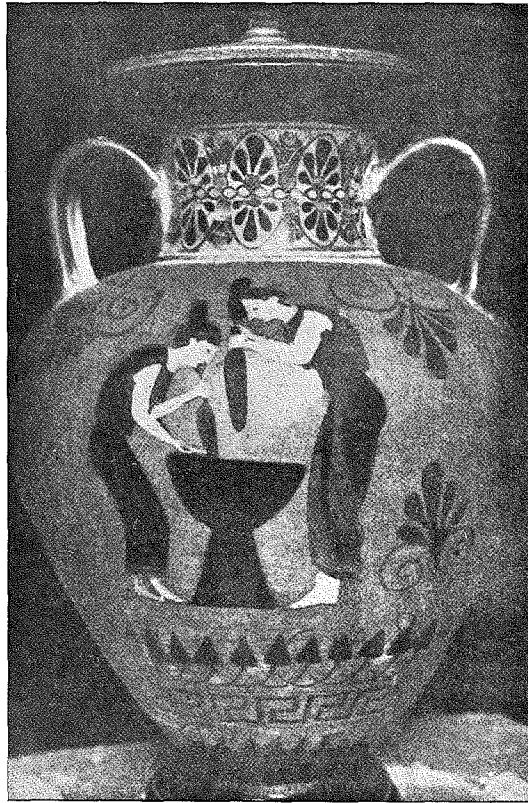

FIG. 31. KORNSTAMPNING Å GREKISK VASMÅLNING.
WÖRTER U. SACHEN I S. 5.

om en sak. Genom framför allt de senaste årtiondenas svenska stenåldersforskning har det visat sig, att vår stenålderskultur sönderfaller i två geografiskt begränsade och starkt artschilda grupper, den västsvenska, megalitiska civilisationsgruppen och den ostsvenska s. k. boplatscivilisationen, grup-

per, som visa så påfallande skillnad till sitt innehåll, att forskningen rentav velat göra dem till exponenter för skilda raser. På de senare åren har man dock alltmer enat sig om att uppfatta dem endast som skilda kulturformer, av vilka några rasbiologiska slutsatser åtminstone icke ännu kunna dra-

varna samman med Norge ända så långt ner som till dess Vestland. Att denna överensstämmelse skulle bero på ett direkt sammanhang mellan stenåldern och nutida allmogekultur är orimligt. Den måste hava sin grund i att samma fysiskt-geografiska förutsättningar alltid och oberoende av olika

FIG. 32. KORNSPEICHER, NIEDERÖNZ, SCHWEIZ, HUNZIKER: DAS SCHWEIZERHAUS V, s. 180.

gas. Den som känner dessa förhållanden, kan icke hava undgått att lägga märke till den överensstämmelse i utbredning, som förefinnes mellan stenålderns boplatssområde och det område, som jag ovan benämnt det nordsvenska kustområdet. Efter en spridning utefter den svenska östersjökusten gå båda över Ålandsarkipelagen över till Finland och hänga över de norrländska äl-

tider medföra samma kulturella konsolidering.

Vända vi oss till Europas fastland konstatera vi liknande företeelser. Gränsen mellan det franska och det tyska språket i Schweiz sammanfaller med en kulturgräns, hittintills endast fastställd för de folkliga bostadsformerna. Man har antagit, att de väster om denna gräns förekommande typerna här-

stammade från burgunderna och de öster om densamma från alemannerna. Artskillnaden mellan hustyperna i öster och väster har helt säkert icke sina rötter i folkvandringstidens stater. En kulturell differentiering mellan landets östra och västra delar förefinnes redan vid stenålderns slut genom

några smärre avvikelser den lågsachsiska språkgränsen.² I söder går gränsen ungefär från Utrecht till Düsseldorf, går så vidare öster ut till Kassel och därefter norr om Harz ett stycke in i Brandenburg samt härifrån norr ut upp till Oders mynning. I norr går den upp i Schleswig. I västra

FIG. 33. VASTVEITLOFRET, SKANSEN, STOCKHOLM.

förekomsten av brandgravskick inom det förra området och skelettgravskick inom det senare.¹

Vi kunna taga ett annat exempel, även detta från bostadsformerna. I Nordtyskland förekomma huvudsakligast två hus-typer, den ena kallad den sachsiska, den andra den vendiska. Den förra följer med

¹ Jfr Heierli, Urganische der Schweiz. Zürich 1901. sid. 157.

delen av Brandenburg skjuter en kil av det s. k. frankiska huset upp mot norr, och öster härom vidtar det vendiska huset. Även här lägger man rassynpunkter på kultur- och språkgränser. För de två första århundradena av vår tidräkning har emellertid Almgren³ fastställt, att den nordtyska kulturen sönderfaller i två grupper: en västgermansk och

² Lauffer, Niederdeutsche Volkskunde, Leipzig 1917.

³ Die nordeuropäischen Fibelformen. Stockh. 1897.

en östgermansk. Den förra uppenbarar sig västligast i Gelderland i Holland och går öster ut till Brandenburg och Vorpommern. Den senare förekommer redan i Vorpommern och Brandenburg och går sedan öster ut till Polen. Av Brandenburg tillhör västra delen (Rgbez. Potsdam) det västra området och östra delen (Rgbez. Frankfurt) det östra. Frånsett avvikelsen i gränserna inom Brandenburg, ett område som för senare tider företer rubbningarna genom det frankiska huset, äro de kulturella gränserna

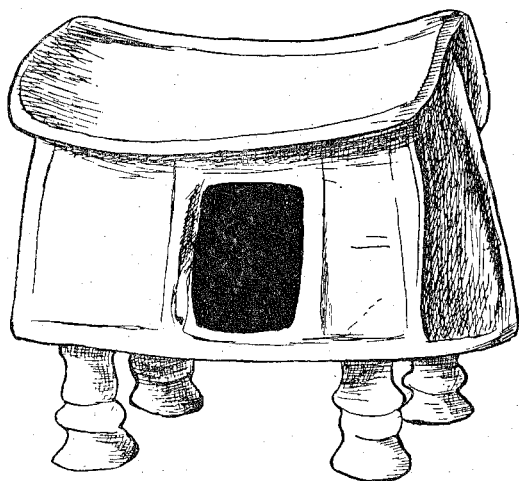

FIG. 34. HUSURNA. SCHULTZ: MANNUSBIEL. V, s. 180.

i stort sett desamma då som nu. I Tyskland är allt sammanhang mellan forntid och nutid uteslutet. Kulturklyvningarna hava försiggått på skilda tider och oberoende av varandra.

Detta visar endast ytterligare, vilken konstant faktor för de kulturella grupperingarna, som jordskorpanns egen danad är. Nya folk tränga fram på andras områden, och de politiska gränserna läggas om, men när stormen gått över, lagra sig de kulturella flockarna på nytt, och utfällningen sker efter de gränser, naturen själv danat. Brister det

politiska sammanhanget i ett rikets ytterkanter, kan man vara viss på att det är naturen själv, som återtar sin oeftergivliga rättighet. När den luterska reformationen började, då flammade den till i de andliga härdarna inom hela tyska riket. När glöden falnat, då faller Tyskland i ett evangeliskt och ett katolskt område utefter de gränser, som vi i tidig Hallstatt-tid kunnat fastställa för germansk och keltisk kultur.

Innan jag slutar denna framställning, vill jag med några exempel från Europas fastland belysa vad som ovan yttrades om kulturspridningar och reliktförekomster i Sverige. Det kan här icke vara tal om att fastställa några stora samfärdsleder, härtill är materialet för litet känt, men det oaktagat kunna en del analogier anföras.

I samband med de s. k. fotangelstakarna påpekade jag, huru den i götalandskapen nu förekommande typen hade sina motsvarigheter i södra Frankrike. Den måste en gång hava införts därifrån. Av den senare inkomna, genombrutna typen hade den fördrivits från Hallandsområdet och jagats mot norr. — En annan sådan fördriven typ träffa vi i vändbänken, fig. 29. Den förekommer förutom inom det nordsvenska kustområdet, i Norge och på danska öarna. Söder ut träffas den i Ungern och stora områden av Ryssland. Nu kunde man tänka sig, att dess förekomst i Skandinavien berodde på den ovannämnda kulturströmningen från sydost. Men förekomsten på danska öarna talar emot detta. Deras kultursammanhang med Västeuropa synes åtminstone ännu så länge vara alltför starkt för att mera utpräglat ostliga typer skulle kunna inkuberas där. Vändbänken är efter all sannolikhet en ursprungligen västeuropeisk typ, som genom uppkomsten av modernare möbelformer jagats mot öster.

En annan föremålsgrupp, som har ungefär samma utbredning som vändbänken, är den pokalformiga grynstampen av trä. Den förekommer i Lillryssland och Lithauen samt går väster ut fram emot Ungern. Den har funnits hos svenskarna i Estland, och den förekommer ännu i Jämtland och Västerbotten, fig. 30. I förminskad skala förekommer den som mortel på kontinenten något västligare och i Sverige så långt söder ut som till Mälardalen.¹ Flera inre kriterier tyda på att vi här hava med en

då heller icke vara tvivel om att när avbildningar av liknande redskap påträffas i klassisk tid dessa verkligen framställa ett malningsredskap. På en grekisk vas-målning se vi två kvinnor sysselsatta med stampning i en stor mortel, fig. 31. Liknande framställningar finnas från Egypten. Vad som här är icke minst påfallande är att stöten har samma indragning mitt på som den från Jämtland avbildade. Samma egenhet visa också de i Lithauen förekommande stampornas stötar. Här föreligger sålunda

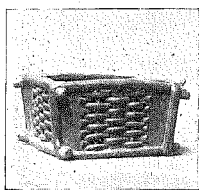

FIG. 35.

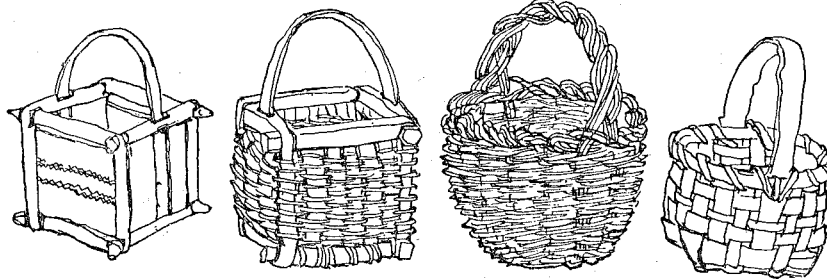

FIG. 36.

FIG. 35. SYKORG, RACKEBY, VGLD., N. M. 115308 ¹/₄.

FIG. 36. KORGAR, ALBANIEN. HABERLANDT: KULTURWISSENSCH. BEITRÄGE. PL. VIII.

från Västeuropa fördriven typ att göra. Och i detta fall kan detta steg för steg påvisas. Genom en teckning är den känd från 1500-talet i Frankrike. Nästa etapp bildar Vergiliuskommentatorn Servius på 400-talet, som omtalar att romarnas namn på mjölnare, *pistor*, uppkommit därav att de gamla icke malde sin säd utan stötte sönder den (frumenta pinsebant). Längre tillbaka i tiden bliva uppgifter om trämortlar (*pilæ ligneæ*) använda i stället för kvarnarna, allt vanligare. Vi träffa dem hos Varro och Cato samt efter citat av Plinius, redan hos den puniske jordbruksförfattaren Mago.² Det kan

ett direkt exempel på ännu i vår tid i Nord-sverige förekommande husgerådstyper, vilka enligt det ovan efter Servius citerade uttalandet hade försvunnit vid Medelhavet redan för halftannat årtusende sedan.

I stort sett hava stampen och vändbänken samma utbredning, men isobasen för den senare ligger västligare och i Skandinavien sydligare än för den förra. Vändbänken är uppenbarligen också en betydligt yngre företeelse. För en del dylika fördrivningar synes Weichseln bilda västgränsen. Detta visar ånyo, vilken betydelse för ett kultursammanhang som de stora färdlederna ha, på samma gång som det är en varning till den yttersta försiktighet, när det gäller att avgöra kulturella härstammningsfrågor.

¹ Lithberg, Mortlar och pepparkrossare hos svensk allmoge, Fataburen 1918.

² Meringer, Die Werkzeuge der *pinserer*-Reihe und ihre Namen. Wörter und Sachen I. Heidelb. 1909 sid. 1 ff.

Har nu en modernare typ makt nog att pressa en äldres motståndskraft så att fronten brister, då uppstå isoleringar i mindre flockar, som så småningom dö ut, men i andra fall kunna fortleva länge nog. Det är så de ovan antydda, ur kulturgeografisk synpunkt ytterst intressanta reliktförekomsterna uppstått.

Vi hava säkert alla hört den gamla sagan

gårdarna och med fälten indelade av gärdesgårdar för de betande kreaturen. Vid närmare eftersyn finner man emellertid snart, att gärdesgårdarna här hava en helt annan konstruktion än de svenska, och far man sedan öster ut, skall man återfinna gärdesgårdar överallt i Alptrakterna långt in i Österrike, olika våra men otvivelaktigt utgångna ur samma grundtyp som dessa.

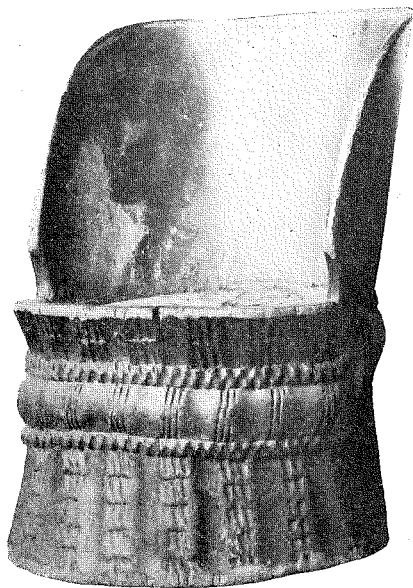

FIG. 37. KUBBSTOL, TRÄ, TELEMARKE, NORGE.
N. M. 7849. SALIN, FORNV. 1916 FIG. 7.

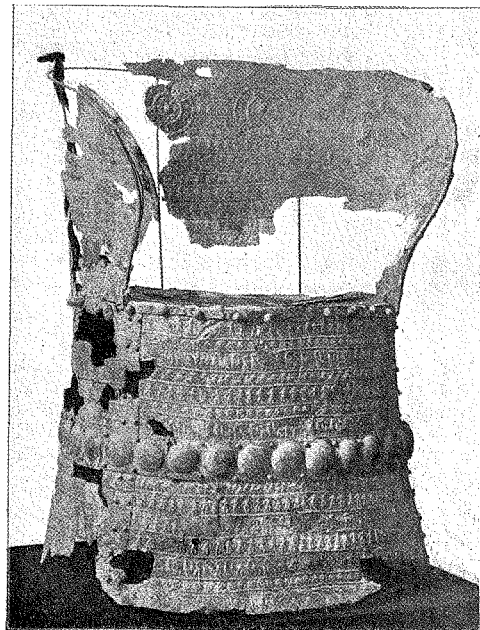

FIG. 38. KUBBSTOL, BRONSBLECK, ETRURIEN. SALIN,
FORNV. 1916 FIG. 16.

om att invånarna i Hasslithal i Schweiz skulle härstamma från Sverige, och som ett bevis härför har man anført, att där förekomma gärdesgårdar av samma slag som hos oss. En resande svensk kan icke undgå att överraskas, när han efter att hava rest genom hela Tyskland utan att se en enda hägnad plötsligt, när han kommer till trakten av Interlaken, befinna sig i ett rent svenskt landskap med små hägnade täppor kring

Gärdesgårdar måste ursprungligen hava funnits över åtminstone hela det germaniska området. Andra brukningsförhållanden och framför allt de genom odlingarna skapade stora fälten hava skapat andra betnings- och stallanordningar, som gjort gärdesgårdarna som kreaturshägnader överflödiga. De svenska och de alpina gärdesgårdarna äro rester efter ett samgermanskt odlingsskick.

Nu kunde någon bemöta detta med den gamla uppfattningen att samma naturförutsättningar spontant utlösa samma kulturföreteelser, samma trosföreställningar och samma lynne. Lynnet yttrar jag mig icke om, men rörande de två första kategorierna synas mig likartade rent spontana miljöytt-

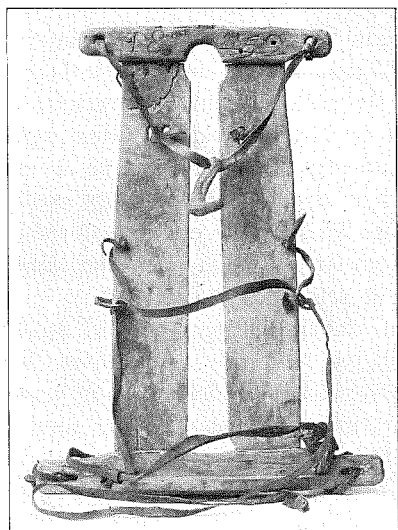

FIG. 39. BÄRMES, HOTAGEN SN, JÄMTL., N. M. 125584 ¹/₈.

ringar ytterst osannolika. Likartade kultur-yttringar, som tillhöra det allra elementäraste och lägst tänkbara stadium av mänsklig civilisation, må hava en spontan uppkomst på de mest skilda trakter. Men så fort de höja sig över det rent elementära, hava de gemensamt ursprung. När de sedan uppträda under samma klimatiska eller geografiska förhållanden, beror detta på att

4-183171.

de hämmats i sin fortsatta utveckling eller hindrats att dö ut, eftersom de här befinnos vara de bäst lämpade för människan.

I alpstrakterna och i Skandinavien förekomma stolpbodar av överraskande likartade former, fig. 32, 33. Stolpbodens uppgift anges vanligen vara den att den skall skydda

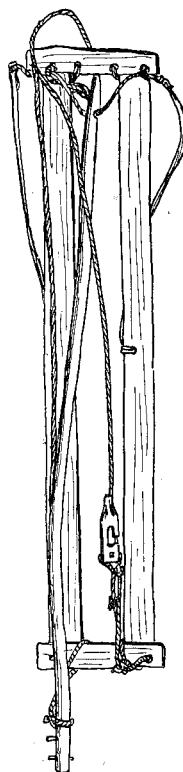

FIG. 40. BÄRREDSKAP. SALZBURG.

mot råttor eller andra skadedjur. Den kanske viktigaste är att skydda mot skadegörelse under nederbördsrika vintrar och framför allt vid starka snösmältningar. Det är därför den bibehåller sig i Alporna och hos oss, i sina äldre former till och med företeende rent konstruktiva detaljöverensstämmelser. På Nordeuropas slättland är den försvunnen, men att den här funnits, till och

med mycket tidigt, framgår av att den redan inemot 1000 år före Kristus efterbildats i s. k. husurnor i bränd lera, fig. 34.

Jag nämnde ovan Källandshalvön. Härifrån äger Nordiska Museet en liten korg av särdeles sinnrik byggnad, gjord av ett ramverk av i varandra spända träspröjsar och med väggarna bestående av en flätning närmast liknande en strumpstoppning, fig. 35. I något enstaka fall kan man påträffa den annorstädes i södra Sverige; först i Roslagen träffa vi den talrikare, och härifrån går den över Hälsingland upp i Dalarna och Härjedalen. I Norge träffas den i Telemarken. Vi få söka ända ned till Montenegro och Albanien, innan vi återfinna den i exakt lika form, fig. 36.¹ Men i besläktade former uppträder den dessutom i något enstaka fall i Tyskland, i Schweiz träffa vi den i Engadin,² i Österrike hos huzulerna i Ostkarpaterna³, och slutligen träffa vi samma konstruktion tillämpad på taburetliknande stolar hos tscheremisserna i Ostryskland.⁴

Vad som nog mer än något annat bidragit till typens fortlevnad torde vara att den blivit knuten till en viss användning. Så uppträder den i Mellaneuropa som saltskeppa och hos oss som förningskorg vid bröllop. Särskilt en rituell användning måste här, såsom även andra exempel visa, hava utövat ett konserverande inflytande på formen.

Vilka stora perspektiv dessa företeelser öppna för den europeiska kulturforskningen, behöver icke här påpekas. Men nu överraskar oss heller icke längre kubbstolen. Denna karakteristiska möbel påträffas hos

oss huvudsakligast i Nordsverige och Norge, fig. 37. Dessutom förekommer den i Pyreneerna och visar alltså en typisk reliktförekomst. När den nu uppträder i gravar i det förklassiska Italien, fig. 38, är detta blott vad man har att vänta, och något tvivel om direkt släktskap synes mig vara utslutet.⁵

För kronologisering av det arkeologiska materialet blev typologien det viktigaste hjälpmedlet. Men här lägga sig de kronologiska avsnitten skiktvis på varandra. Vill man för det etnografiska materialet erhålla kronologiska utgångspunkter, måste detta behandlas även geografiskt, ty här kunna de kronologiska avsnitten ligga bredvid varandra som årsringarna i ett träd. Och här öppnas då samtidigt möjligheter att lyfta förlåten för ett förhistoriskt material, som av naturliga skäl icke kunnat bevaras åt arkeologens spade.

Men dessutom öppnas också möjligheter att frilägga företeelser, som måste höra till den europeiska urkulturen, som knyta ihop europeerna på vildens stadium med de färgade folkens civilisation. Jag skall hänvisa till ett exempel. I Sibirien träffas ställningar för bördor, som bäras på ryggen. De bestå vanligen av en böjd vidja. Liknande bärställningar träffas hos en mängd naturfolk, såväl i Afrika som i Amerika.⁶ Nu återfinnes hos värmlandsfinnarna samma redskap i en form, som direkt motsvarar den sibiriska. När dylika bärställningar träffas på andra håll hos vår nordsvenska allmog, kunde man vara frestad tro, att här förelåge ett lån österifrån. När vi träffa samma redskap i Norge, blir saken mera tvivelaktig, men när vi träffa det i de schwei-

¹ Haberlandt, anf. st. Pl. VIII.

² Museum f. Schweiz. Volkskunde, Basel.

³ Kaindl., Haus und Hof bei den Huzulen. Mitth. d. antropolog. Gesellsch. in Wien 1896. Fig. 327.

⁴ Heikel, Die Gebäude der Ceremissen, Mordwinen, Esten und Finnen. Journal de la Soc. finno-ougr. IV. Helsingfors 1888, sid. 10 o. 15.

⁵ Salin, En arkeologisk bagatell. Fornvännen 1916 sid. 63 ff.

⁶ Sirelius, Über einige Traggeräte und Umschlagetücher bei den finnisch-ugrischen Völkern. Finska Fornm. För. Tidskr. XXVI. Helsingfors 1912, sid. 29 ff.

ziska och österrikiska alperna då äro vi på den säkra sidan. De skandinaviska typerna visa sig alla kunna återföras på samma urform som den finska eller sibiriska. I sina senare former, fig. 38, förete de den närmaste likhet med de alpina, fig. 39, och att här relikter och icke spontana uppkomster föreligga framgår av namnet. Hos oss kallas redskapet *mes* eller *bärmes*, i medeltidstyska förekommer ordet *mese* i betydelsen »Rückentraggestell», och i Graubünden bär det i rhätiska språket namnet *maïssa*.

Slutligen bevara primitiva folk europeiska kulturskick, som längesedan försvunnit. Paulus Diaconus omtalar i sin *Historia Longobardorum* gravmonument i form av resta pålar, och efter dessa kallades kyrkogården utanför Pavia »ad perticas» — *perticæ* det är stolpar tillägger författaren. Liknande monument omtalas även i de forngermanska lagarna. De förekomma ännu hos wotjarkerna i Ostryssland. — Det är arkeologien och etnografien gemensamt, som skola visa oss vägen till den mänskliga odlingens källor.

BIRGITTAUTSTÄLLNINGEN I STATENS HISTORISKA MUSEUM

VÅREN 1918

AV

ANDERS BILLOW

Föga anade väl dåvarande amanuensen dr Otto Janse, när han vid Norrköpingsutställningen 1906 visade den utsökta samlingen av hoplånade »medeltidsminnen från Östergötland» och utgav sina studier däröver, att detta företag skulle vinna en sådan storartad efterföljd. Den i Statens historiska museums medeltidsavdelning den 7 mars i år öppnade Birgittautställningen är nämligen den nionde i ordningen av kyrkliga utställningar, och kan dessutom i viss mån betraktas såsom en fortsättning och utvidgning av den kyrkliga utställningen i Norrköping, till vilken även talrika Birgittaminnen voro samlade och blevo vetenskapligt behandlade. Ämnet är rikt och betydelsefullt, det har lockat nya forskare, och de i samband med den pågående utställningen framlagda bokliga vittnesbörden här om beteckna säkerligen stora landvinningar för Birgittaforskningen. En anmärkningsvärd nyhet vid denna kyrkliga utställning är det intima samarbete, som ägt rum mellan representanter för skilda vetenskapsgränar — på utställningen finner man sålunda ett särskilt librarium — ehuru detta samarbete är mest märkbart såsom ett tillskott till utställningens publikationer, vilka sålunda icke falla uteslutande inom den konst- och kulturhistoriska ämnesgruppen.

Även bortsett från dess vetenskapliga betydelse äger utställningen egenskaper, vilka göra den förtjänt av den livligaste uppmärksamhet.

Birgittaminna torde för folkmedvetandet äga en betydelse liknande Karl den tolfte-relikerna i Livrustkammaren och kunna sålunda påräkna intresse från den vidaste krets av museibesökande lika väl som från en trängre av mera bildade eller sakligt intresserade. En storartad popularitet har utställningen även faktiskt vunnit, svarande till anordnarnas avsikt med förläggandet till Stockholm nämligen den, »att kunna bereda tillfälle för ett så stort antal personer som möjligt att tillgodogöra sig densamma». I katalogens förord, där detta utsäges, saknas antydningar om den närmare avsikten med anordnandet av en Birgittautställning just nu. Där repeteras endast uppropets förhoppning om att utställningen måtte bli en nationell högtid mitt i en tid präglad av nöd och krasst förvärvsbegär etc. Emellertid kan man av redogörelsen för utställningens tillblivelse utläsa, att en av de starkaste drivfjädrarna varit att få till stånd en anständig och tidsenlig vård av Birgittaminna, särskilt de som förvaras i Vadstena, och detta syfte har man velat främja genom att, samtidigt som man hedrar Bir-

gittas minne och lämnar nya bidrag till kännedomen om hennes historia, man även betonar vilka värden, som ligga förborgade i de många konst- och kulturhistoriskt betydelsefulla objekt, som ännu vittna om hennes liv och den dyrkan, man bestått henne. Det har då givetvis varit bjudande nog för Statens historiska museum självt och dess allierade att föregå med det bästa

lika högt belopp, skänkt av Greve Eric von Rosen.) Detta tyder på en klar insikt om att det för närvarande är en huvuduppgift för ett statsmuseum, att på allvar taga itu med *vården* av fornminnena. Insamlandet till museer och det vetenskapliga bearbetandet *kan* ju i allmänhet åtminstone beträffande vissa kategorier av föremål utan fara uppskjutas, under det att vården *alltid*

FIG. 1, 2. DETALJ AV ALTARSKÅP FRÅN APPUNA KYRKA, NU I ST. H. MUSEUM, FÖRE OCH EFTER KONSERVERING.

exempel bl. a. vad den rent tekniska vården beträffar. Ett synnerligen förtjänstfullt och omfattande arbete med konservering av de i många fall sorgligt ruinerade skulpturerna, målningarna och textilierna har sålunda med stor målmedvetenhet igångsatts såsom en nödvändig förberedelse. (Stora summor ha nedlagts härpå, bl. a. ett särskilt statsanslag om 2,000 kr. och ett nära

är nödvändig och rent av en förutsättning för bedrivande av föremålsvetenskap. Ett ovanligt slående bevis för riktigheten härav har man i en märklig altartavlas öde (n:r 14), vilken kom till St. H. M. 1876 i relativt oskadat skick, men under årens lopp allt mer och mer skadats av magasineringen i den olämpliga museiluft, så att, när den för några år sedan blev föremål för ett

rättvist uppskattande och underkastades konservering, var den redan ohjälpligt invalid för livstiden. Katalogens uppgifter om tavlans många viktiga inskrifter ha till väsentlig del måst hämtas ur anteckningar, gjorda strax innan skåpet kom till museet. Inom dettas murar är det, som olyckan inträffat. Sannolikt — eftersom dylika målningar mera sällan locka klåpare till restaurering hade *kyrkan* i detta fall varit en betydligt tryggare förvaringsort. Sådant är nedslående att behöva konstatera. Birgittautställningen

och en efter behandlingen, visande vilken betydelse en så pass enkel åtgärd, som den avtäckta kritgrundens nedstämmande medelst neutrala vattenfärger, har för utseendet. (Ateljé Norblad). — Textiliernas botande har omhänderhåfts av den statsunderstödda, vetenskapligt ledda konserveringsateljén »Pietas» i Stockholm, som givetvis lyckats, i den mån det varit möjligt, att stärka svagheterna, avlägsna smutsen och dölja skavankerna, allt enligt kända metoder och med den beräkning, att vården *efter*

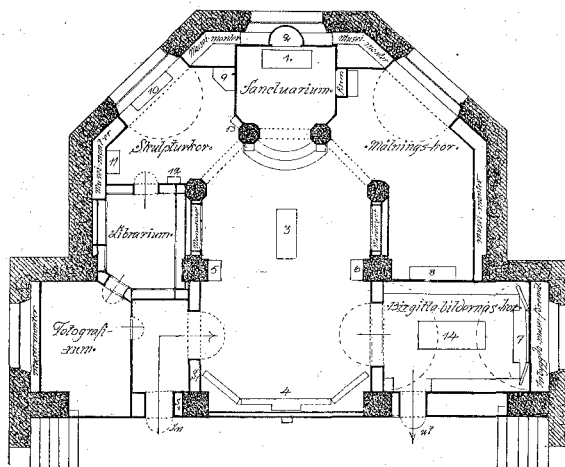

FIG. 3. PLAN AV BIRGITTAUTSTÄLLNINGEN I KYRKSALEN, STATENS HIST. MUSEUM.

tyckes emellertid varsla om att det finnes hopp om god och snar vård i större utsträckning av de sönderfallande minnena såväl utom som inom museet. En kvalitativ förbättring i konserveringshänseende är även märkbar vid jämförelse mellan ovan nämnda målningar — de behöva snart genomgå förnyad behandling — och de på Appuna-skåpet (n:r 13), vilket kom till museet 1915 och nyligen konserverats. Här meddelas tvenne fotografier av samma parti på det sistnämnda, fig. 1 och 2, en före

konserveringen alltid skall förbliva mönstergill.

Till lokal (plan, fig. 3), för utställningen har man inom museet valt ut den mest lämpade avdelningen, det ljusa »koret» i den för övrigt mörka medeltidssalen. Högt till taket, relativt högt placerade fönster, samt central belägenhet äro ju goda villkor, men bristen på väggytor, ljus endast från ena kortsidan i ett djupt rum samt förefintligheten av en mängd fristående tunga föremål och fasta monter har gjort sitt till att inveckla

problemet. De olika arterna av föremål, som skolat utställas, skulpturer, målningar, silver, textilier, böcker och fotografier, ha naturligen fått bestämma anordningarna i stort sett, och för vissa huvudföremål har man från början kunnat fastställa den lämpligaste platsen. Dock har arkitektens uppgift att skapa väggytor, belysning och trafikleder inom det utsedda området varit vansklighetsfullt. Så mycket mera berömvärdt är det då, att verkligen ha kunnat åstadkomma en så pass, både vad helhetsverkan och detaljutformning beträffar, tillfredsställande lösning. Framsteget är stort om man jämför med den närmast föregående tillfälliga utställningen 1916. (Till denna torde man ej ha anlitat särskild arkitekt.) Birgittautställningens lokal verkar byggd för ändamålet, ej efter föråldrade principer, utan i full enlighet med nutida, högt skärpta fordringar. Därtill kommer att föremålen i de flesta fall erhållit en med avseende på rums- och väggförhållanden synnerligen fördelaktig placering. Den enkla men originella arkitekturen artikuleras på vissa punkter i lagom hög grad av de utställda skulpturerna och deras plintar. De viktigaste väggytorna tagas måttfullt i anspråk, och fördelningen av föremålen inom lokalens huvudområde hjälper ytterligare till att förläna utställningen det lugn och den harmoni, varpå det goda helhetsintrycket ytterst beror. Man kan på denna utställning ännu en gång konstatera, att genom de Salin-Nilssonska studierna, vilka föregingo samlingarnas ordnande i Nordiska museet, och alltmer efter de erfarenheter, som där vunnos och sedermera ökats under Rhösska museets danande, ha moderna utställningsmetoder med glädjande hastighet vunnit auktoritet i vårt land. Vidare förmärkes, vilken epokgörande nyhet den *konstnärligt* anordnade Strängnäsutställningen (1910) i

själva verket varit. Om den tillfälliga, delvis ännu kvarstående utställningen av tidig kristen konst inom museet 1916 icke gav intrycket av att man lyckats behärska de valda konstnärliga uttrycksmedlen, så måste däremot sägas, att Birgittautställningen i många avseenden kan mäta sig med den konstnärliga Strängnäsutställningen. De, som haft det mest omedelbara ansvaret för utställningens yttre gestaltande, docenten Andreas Lindblom och arkitekten Sven Brandel, ha tydligen vid sitt arbete hållit i friskt minne den formel, som utställningens högste chef, riksantikvarien Salin, uttalade i förordet till utställningskatalogen 1916, där han bl. a. yttrar, att museet vill visa, »hur starkt dessa föremål från länge sedan svunna tider förmå fångsla våra moderna sinnen, i den mån de ordnas på ett med hänsyn till deras inre och yttre egenskaper särskilt lämpat sätt.»

Den förefintliga arkitekturen (på planen fig. 3 skraferad) är efter ritningar av Brandel kompletterad med väggar (på planen helsvarta) och delvis även tak av vitlimmad papp på trästomme¹. Dessa lättformade materialier ha tillåtit en högst väsentlig omgestaltning av den stora pelarsalen. Man gör sin entré från den mörka korridoren i ett elektriskt upplyst »vapenhus» med stor rundbågig öppning mot den stora salen. I dennas bakre fond är det stora Vadstenaaltarskåpet uppställt, till sina nedre delar belyst av en elektrisk ramp. Mitt på golvet stå bären och kistan och invid långväggarnas murpelare äro plintar med Birgittabilder (nr 30 och 57) mitt emot varandra. Fig. 4 klargör anordningen av ett tre trappsteg upphöjt Sanctuarium, inne-

¹ För att få pappen att verka putsad stenvägg har i detta fall med gott resultat begagnats en relativt tjock spännpapp, först övermålad med sågspånsblandad nästan vit limfärg och därefter ströplad ojämnt med ljusgrå limfärg.

FIG. 4. BIRGITTAUTSTÄLLNINGEN. STORA SALEN

hållande i fonden relikskrinet och en Birgittabild, t. h. silvret m. m. i infälld väggmonter och t. v. en tapet (n:r 76). Belysningen är här konstgjord (bilden i nischen får ljus från silvermontern). På ömse sidor äro bågfälten helt öppna och insläppa sidokorens med papper dämpade fönsterljus i

rum, fotografirummet, platt och försänkt, och belysningen konstgjord. Från fotografirummet kommer man på nytt in i vapenhuset. Mitt emot detta ligger ett tunnvalvt, mot salen helt öppet rum, vars fond upptages av ett altarskåp med rampbelysning. Längs sidoväggarna stå Birgittabilder,

FIG. 5. BIRGITTAUTSTÄLLNINGEN. DEL AV SKULPTURKORET.

den stora salen. Koret t. h. upptages av målningar och textilier. Koret t. v. innehåller ett flertal skulpturer på plintar (fig. 5). Genom en trång passage kommer man härifrån till den lilla bokkammaren. De glasskyddade, infällda väggmontrerna inramas av brunbetsat panelvirke, nedtill lagt på förvandring. Taket är här liksom i nästa

5—183171.

topografiskt ordnade. Besökandeströmmen ledes i detta rum kring en gravsten på golvet och kan därefter sippra ut genom en smal utgång.

Birgittautställningens förtjänster, vad beträffar de vetenskapliga prestationerna, är det icke meningen att här bedöma. Rörande den utställningstekniska och estetiska

behållningen så lämnar utställningen helt visst, som det ovan framhållits, ett aktningsvärt överskott, särskilt om den ses mot bakgrunden av medeltidsavdelningens inom Statens historiska museum nuvarande misär. Även museitekniskt visar den sig i vissa avseenden vara av hög rang (konserveringen), men på detta område ges dock även anledning till någon kritik, vilken här inför sakkunnigt forum kan äga sitt berättigande. — Den *stora* publiken har blivit bjuden och har även infunnit sig, men både publiken och utställningen hava blivit lidande härpå. Lokalerna äro alldeles för små. De äro ju också uppbringade inom väggarna av ett museum, som enligt dess föreständares öppna förklaring »på grund av bristande utrymme måste avstå från en efter moderna museiprinciper genomförd utställning av sina samlingar». En strategisk nödvändighet har väl förelegat att ändock anordna en utställning — i stor utsträckning bestående av lånade föremål — men fråga är dock, om det ej varit taktiskt klokare, om man antingen pressat fram större utrymme på ort och ställe eller helt enkelt skaffat annan lokal, exempelvis Liljewalchs konsthall. Som det nu är ställt, förfelar utställningen vid starkare publiktillströmning delvis flera av sina viktigaste uppgifter. Det är frapperande huru endast några få personer, som röra sig inom utställningens område, förmå störa det goda helhetsintrycket. Skalan blir en annan, intrycket av rymlighet och goda proportioner minskas i betänklig grad. Dessutom skymmes, trots den glesa uppställningen, de enskilda föremålen högst avsevärt redan vid medelmåttigt besökandeantal. Den särskilda avgiften av 50 öre till utställningen har kanske haft till ändamål att avhålla de mindre intresserade blott tillfälliga besökarna och är sålunda möjligen en åtgärd för att minska

trängseln. Emellertid är det principiellt oriktigt att statsmuseet på fridagar vägrar att visa Birgittautställningen gratis, när samtidigt större delen av medeltidsavdelningen hålles otillgänglig. Måne inte också det allra bredaste publiklagret behöfde påverkas till en riktigare uppfattning av medeltidskonsten? Birgittautställningen är hittills det enda tillfälle då något så pass behjärtansvärt kunnat ske i huvudstaden och det kan därför läggas denna utställning till last att den nödgats försumma det goda tillfället. Hade man velat bekväma sig till den enkla och bl. a. vid »Hemutställningen» i höstas med fördel praktiserade metoden att ordna kö och släppa in lagom stora grupper av åskådare, så hade avgiften kunnat slopas och samtidigt kunde demonstration genom tjänstemännen lättare låtit sig ordna. Dylik demonstration, vilken ju i stor omfattning praktiserats, är en absolut nödvändighet, när man icke saluhåller en för vanlig publik lämpad katalog och ej heller har genomfört någon etikettering som ersätter en katalog. I sak torde de flesta besökande vara lika okunniga vid utgåendet som vid inträdandet. Ett dylikt missförhållande får verkligen icke bli någon regel. I allmänhet är museernas upplysningsverksamhet alltför ringa. Katalogerna äro oftast i praktiken föga upplysande, även om de äga ett rikt innehåll, och demonstrationer och föreläsningar förekomma alltför sparsamt. Den speciellt intresserade publiken, vilken varit synnerligen rikt representerad på Birgittautställningen och väl oftast haft tillfälle att infinna sig på vardagar och vid särskilt anordnade demonstrationer kan givetvis icke klaga. Men som sagt har det trånga utrymmet ur den stora publikens synpunkt varit till skada, och den i vår tid angelägna rättvisan även mot de många, som önska förströelse och kuns kaper, har fått sitta emellan

Det trånga utrymmet har även haft den olägenheten med sig, att man icke kunnat vidtaga de fasta anordningar för undvikande av friktion mellan publik och föremål, vilka eljest anses nödvändiga och aldrig kunna helt ersättas av levande bevakning, hur talrik denna än må vara. (Till dylik anordning kan man ej räkna glasskyddet framför silver och böcker, vilket förnämligast är tillkommet med tanke på försäkring mot stöld.)

Någon avsevärd skada även vid fullt hus behöver man väl icke förmoda att föremålen skola hinna lida under den korta tiden av några månader, men däremot kan det starkt ifrågasättas, huruvida det ens vid en tillfällig utställning kan vara rådligt att fjärma sig från en redan tillkämpad ståndpunkt med avseende på skydd och vård av föremål, vid vilken allmänhet och vaktmästare hunnit vänja sig. Karaktären av kortvarighet och därav föranlett förenklande eller slopande av vedertagna museala utställningsprinciper står säkerligen icke klar för många av de besökande. Med kändedom om i huru hög grad och mången gång kritiklöst allt vad som praktiseras inom de större museerna vinner trogen efterföljd runt om i provinsmuseerna, kan man vara övertygad om att provisorier på den auktoritativa och högt berömda Birgittautställningen snart återfinnas såsom permanenta anordningar ute i landet. Farligast bliva dylika missförstånd för museernas och även kyrkornas textila skatter, vilka kunna löpa fara att, utan skydd för damm och ljus, ja t. o. m. utsatta för nötning och nedsmutsning genom de besökandes kläder, få sitta uppspikade år ut och år in till obotlig skada. Det är därför, som Birgittautställningen är ett tveäggat svärd, i viss mån skadande den sak det vill tjäna. De med den yttersta försiktighet och omtanke av Pietas behand-

lade textilierna på utställningen äro i betraktande av deras ömtålighet och värdefullhet i flera fall mycket otillfredsställande exponerade. Här må riktas en anmärkning mot de efterblivna monteringsmetoder, som i flera fall tillämpats med avseende på de textila föremålen. Sålunda befanns t. ex. efter en tid n:r 75, besättning till en Skaramässhake, praktiskt taget upphängd i endast en punkt, sedan publik och buktande pappvägg hjälpts åt att lösgöra korsets 120 cm. långa broderade stam från fyra andra fästepunkter. Mässhaken n:r 71 är från början vårdslöst upphängd med godtagande av klostrets tvenne otillräckliga mässingsöglor och hålles utbredd av en illa dold trähängare. För att inte tala om den ur alla synpunkter högst märkligt exponerade röda mässhaken i fotografrummet mellan dörröppningarna. Dessutom äro de flesta brun och antependier utsatta för de passerandes oavsiktliga beröring. (Observera särskilt när en skolklass tränger sig fram i tät klunga.) Att även sådana föremål som de konserverade altarskåpsdörrarna böra vara utom räckhåll för de besökande bevisas bl. a. av nedfallna flingor av målningen. Dessa kunna möjligen genom de olyckliga temperaturvariationerna inom museet hava lossnat, men under sådana förhållanden borde icke den ökade risken, att de skrubbas av publikens kläder, få förefinnas. Emellertid finnes det icke någon anledning att betvivla att icke de anordnande äro medvetna om ovan påpekade brister i museitekniskt avseende, vilka delvis bero av yttre påtvingade orsaker och delvis äro en följd av att man i det längsta velat tillmötesgå de estetiska kraven. Utställningen är som följd härav förebildlig egentligen endast som estetisk prestation. (Här talas fortfarande ej om utställningens vetenskapliga företräden).

Då de estetiska uttrycksmedlen i allmän-

het äro underställda den subjektiva smakens fordringar kunna givetvis olika meningar råda om värdet av vissa anordningar på Birgittautställningen, utan att man därför skulle vilja komma med anmärkningar efteråt, då möjlighet saknas att praktiskt visa, vad som kunnat göra sig bättre. Några förslagsvis gjorda antydningar må dock tillåtas. Det stora altarskåpet, så förträffligt inkomponerat i stora salens fond, skulle nog vunnit på att komma några trappsteg högre. Nu skymmes de nedre partierna av publiken, även om man betraktar detsamma från det förhöjda koret. Beträffande kistan och katafalken mitt på golvet kunde man även tillråda ett dylikt upphöjande i förening med anordning att hålla publiken på respektfullt avstånd, både med tanke på fördelaktigare exponering och som en tillämpning av regeln att varken tillåta föremålsens vidrörande eller fresta därtill. Den magiska belysningen får väl endast bedömas som ett experiment. I bokkammaren och fotografirummet är ju konstgjort ljus nödvändigt. För den icke fullt normalt synbegåvade ($\frac{1}{3}$ av publiken) är belysningen i det senare rummet dock många gånger för svag. Grön textning på grön kartong gör ej saken bättre. Rampbelysningen på det stora altarskåpet är av minimal verkan. Den ger ljus endast åt den färglösa undre våningen, men lägger de övriga i starkare mörker genom de breda listpartierna. Att

rampbelysning kan vara på sin plats visas dock på det mindre skåpet, där enbart dagsljus kommer vissa fläckar av guldfonden att på ett störande sätt lysa. En annan estetisk detalj är de friska blommorna här och var på altaren och plintar. Strängnäsutställningens rika sommarflora i stora kvantiteter och utsökt välordnad faller i minnet. Därmed är man redan alltför medvetet påverkad att fälla ett omilt omdöme om Birgittautställningens sparsamma blomdekorerering för att inte förstå att det skulle innebära en orättvisa. En anmärkning kunde man dock å föremålsens vägnar våga rikta mot tendensen att sammanställa blommor och föremål så, att de sistnämndas färger förlora därpå.

Den vackra och välordnade Birgittautställningen har utan tvivel betytt ofantligt för både Birgittaminnena själva och för all annan medeltidskonst, genom att den påkallat den representativa huvudstadspublikens uppmärksamhet. Mera allmänt torde man efter denna utställning inse huru trängande behovet är av effektiv vård av *alla* slag av fornminnen, *var* de än befinna sig. Vidare kan man nu göra sig en uppfattning om vilket storartat och representativt museum, medeltidsavdelningen inom Statens historiska museum skulle kunna bli, om de planerade nybyggnaderna komme till stånd under den regim som nu råder.

S M Ä R R E M E D D E L A N D E N

KISTFORMER FRÅN RIDDARHOLMSKYRKAN I STOCKHOLM AV MARTIN OLSSON.¹

Likkistorna utgjordes vid 1600-talets ingång av en mot fötterna smalnande låda med plant lock. Den visade alltså i genomskärning fyrsidig form. Fig. 1. tillhörande Johan Banérs första fru, Catharina Elisabeth von Pfuel († 1636) visar en sådan kista, den yngsta i sitt slag i Riddarholmskyrkan. Den är av trä, klädd med sammet och med dekorerings av tjock, förgylld silver-

Fig. 2 visar en kista av detta slag tillhörande krigsrådet Melcher von Falkenberg († 1651). Den är av slät kopparplåt med dekorerings utförd i målning.

Kistorna ha under 1600-talets förra hälft så gott som undantagslöst rätlinjig planform, men omkring 1650 börjar sidorna allmänt att göras något böjda. Sin största bredd ha kistorna vid huvudändan varifrån de smalna

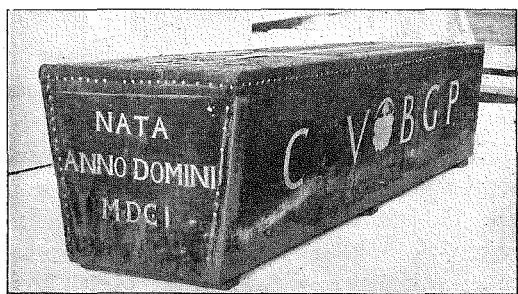

FIG. 1. KISTA FÖR CATHARINA ELISABETH VON PFUEL † 1636. RIDDARHOLMSKYRKAN.

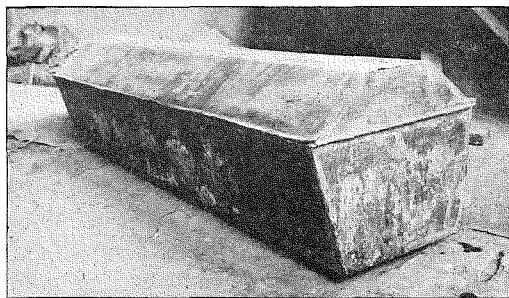

FIG. 2. KISTA FÖR KRIGSRÅDET MELCHER VON FALKENBERG † 1651. RIDDARHOLMSKYRKAN.

plåt. Efter 1600-talets första fjärdedel är denna kistform så gott som alldeles utträngd av en annan med fullkomligt samma planform men med sexsidig genomskärning.

¹ Vid föreningens för svensk kulturhistoria konstituerande sammanträde den 12 april 1918 höll under tecknad ett föredrag med denna titel av vilket här meddelas ett mycket kortfattat referat. Ämnet är utförligare behandlat i mitt mot slutet av detta år utkommande arbete, »Riddarholmskyrkan, en samling konsthistoriska studier». Det material på vilket studien bygger, finnes så gott som helt och hållet i Riddarholmskyrkan i Stockholm. Alla bilderna efter original av författaren.

mot fotändan under en jämn böjning. Denna böjning är vid 1600-talets mitt ganska svag men tiltager alltmer mot århundradets slut. Under 1660-talet börja kistor förekomma vilkas största bredd är belägen på ungefär en tredjedel av längden från huvudändan räknat. Från denna punkt smalna de mot såväl huvudända som fotända. Denna planform uttränger snart den tidigare beskrivna och blir sedan rådande under hela 1700- och 1800-talen.

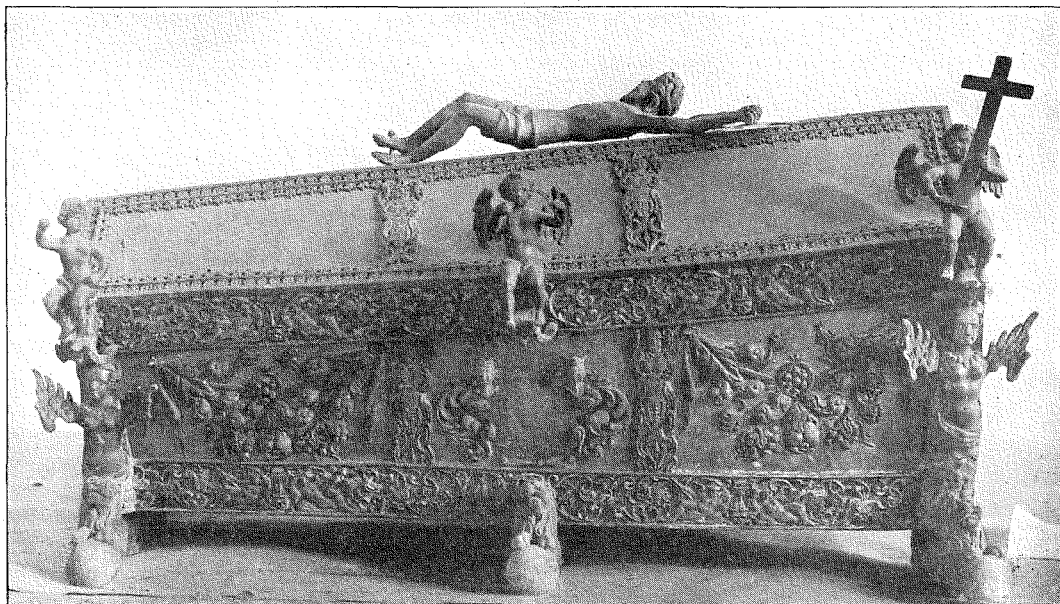

FIG. 3. KISTA FÖR SOPHIA LEWENHAUPT † 1661. RIDDARHOLMSKYRKAN.

Kistorna från 1600-talets förra hälft sakna vanligen fötter. Endast praktkistorna av tenn utgöra undantag härifrån. De ha vanligen fötter i form av lejonassar eller lejon hållande klot. Fig. 3 visar ett exempel på en sådan praktkista, för ett barn, Sophia Lewenhaupt († 1661). Den är förgylld och målad i livliga färger. Från omkring 1660 ha kistorna allmänt fötter av en något tryckt kulform. Fig. 4 visar en sådan kista för Axel Gyllenstierna († 1671).

Till omkring 1675 bibehålla kistorna sin i tvärsnitt helt rätlinjiga form. Vid denna tid börja böjda linjer förekomma. Fig. 5 visar en övergångsform som i Riddarholmskyrkan förekommer endast under en kort tid under 1670-talets slut och 1680-talets början. Den tillhör Jöran Johan von Lode († 1676). Lockets hålkälsprofil ersättes mycket snart av en karnisprofil och övergången till rena barockformer sker mycket hastigt under tiden 1675—1680. Fig. 6

tillhörande riksrådet Andreas Torstenson († 1680) visar en god kista av för 1600-talets slut typisk form.

Kistorna från 1600-talet äro utförda av tenn, koppar eller trä. Kopparkistorna äro ofta, och träkistorna inom de högre samhällslagren alltid, klädda med sammet eller kläde. Då kopparkistorna icke äro överdragna med tyg äro de målade eller strödda med glimmerfjäll. De med tyg och broderier klädda träkistorna ha säkerligen varit mycket vanliga ehuru de nu på grund av sitt förgängliga material äro relativt sparsamt bevarade. Att så varit förhållandet, därför tala de ofta förekommande resterna av broderade vapen och initialer som påträffas i gravarna. Tennkistorna tillhöra århundradets förra del och mitt. De förbjödes genom en kungl. förordning 1668 och förekomma därefter endast för kungliga personer. De bevarade kistorna från 1600-talets senare del äro följaktligen vanligen av

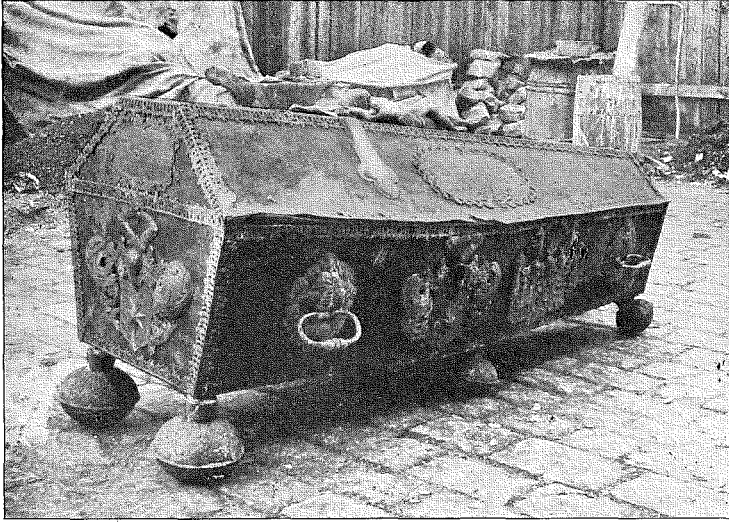

FIG. 4. KISTA FÖR AXEL GYLLENSTIERNA † 1671. RIDDARHOLMSKYRKAN.

koppar. Under 1700-talets början bliver kopparkistorna mera sällsynta och även mycket förnåma personers kisters äro ofta av trä beklädt med sammet eller kläde. Genom en kungl. förordning 1720 förbjudes metallkistor och från denna tid äro träkistorna ensamt förekommande.

Dekorationens allmänna anordning hos 1600-talets kistor är följande.

Locket är prytt med religiösa symboler. Mitt på detsamma ligger ett kors eller kru-

cifix. Över detta läses vanligen på locket eller på en på korset fästad sedel I. N. R. I. Under 1600-talets förra hälft, äro krucifix ytterst sällsynta på kistornas lock, och i regel förekomma endast kors. Dessa ha på de äldsta kistorna, exempelvis fig. 1, rakt avslutade korsarmar. Senare sluta de i regel i trepass, ehuru även andra former förekomma. Omkring 1660 börja korsen allmänt att ersättas av krucifix, — vanligen utförda i gjutet eller drivet arbete. Detta

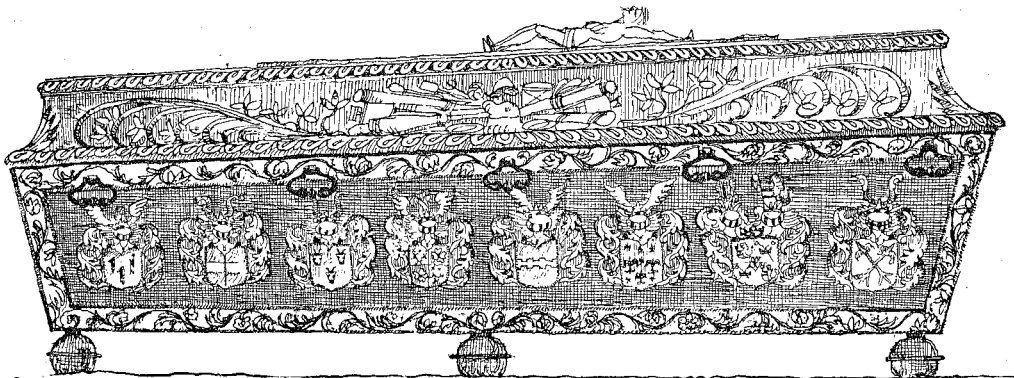

FIG. 5. KISTA FÖR JÖRAN JOHAN VON LODE † 1676. RIDDARHOLMSKYRKAN.

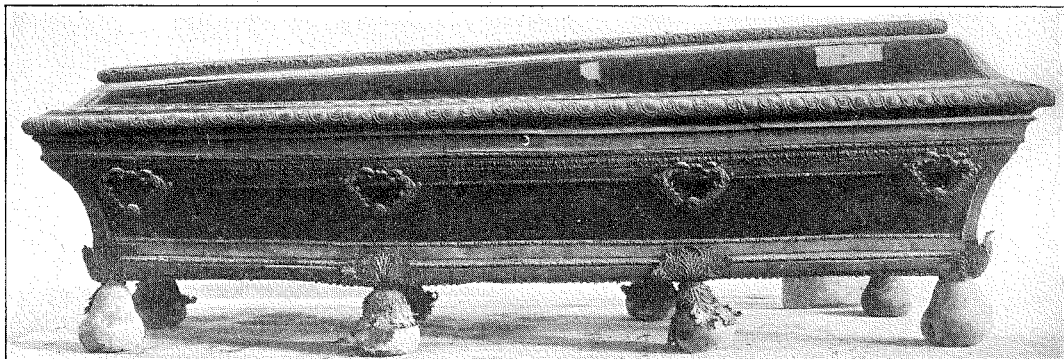

FIG. 6. KISTA FÖR RIKSRÅDET ANDREAS TORSTENSON † 1680. RIDDARHOLMSKYRKAN.

bruk fortfar till omkring 1680. Under denna tid ha de förnämligare kistorna så gott som undantagslöst krucifix. Efter sagda år förekomma krucifix mycket sällan, och bruket upphör helt och hållet under 1700-talets början.

Utom kors eller krucifix höra till lockets utsmyckning bibelspråk, målade eller inpunsade i kartuscher, samt palm- och lagerkvistar. Stundom ersättas dessa med blommor och under århundradets senare del stundom med trofégrupper, såvida kistan har manlig ägare. Bibelspråken äro särskilt under 1600-talets mitt synnerligen talrika. Ett tiotal sådana på en kista är icke ovanligt. Dessa bibelspråk återfinnas alltid i likpredikans text och utläggning.

Huvudändans gavel upptages av den dödes släktvapen. Vanligen läses ovanför detta hans namn och titlar samt födelse- och dödsår. På långsidorna framställas hans härstamning. Ägde han sexton anor, sattes dessa vanligen på kistans långsida, fäderneanorna på den högra och moderneanorna på vänstra sidan. Mindre än sexton visade man sällan. Kunde man inte uppvisa sexton anor eller fann man det av ett eller annat skäl icke lämpligt att på kistan sätta alla sina anvapen, ville man

likväl lämna upplysning om sin härstamning, Härvid följdes flera olika principer. Enklaste sättet, som dock mera sällan användes, var att på kistans högra sida avbilda sin fars och på den vänstra sin mors vapen, därmed angivande från vilka släkter man stammade. Vanligen satte man emellertid i stället bägge vapnen på vardera sidan av kistan eller ock upprepade man modernevapnet tvenne gånger på kistans ena och fädernevapnet tvenne gånger på dess andra sida. I båda senare fallen äro vapnen oftast omgivna av initialierna till den dödes egna namn och titlar. Mycket sällan förekommer att man på högra sidan sätter sin farfars och farmors och på den vänstra sin morfars och mormors vapen. Detta är nämligen liktydigt med att angiva fyra anor, vilket var mindre brukligt.

Då anvapen icke upptogo kistornas hela långsidor utfylldes tomrummet ofta med bibelspråk, sköldhållande änglar, palm- och lagerkvistar, blommor o. d. eller ock av trofégrupper. Under 1600-talets två sista årtionden, då på grund av förbud anvapen icke förekomma på kistornas långsidor, söker man så gott sig göra låter, dekorera ytan med tillhjälp av stora rikt utbildade handtag varpå fig. 6 visar ett exempel.

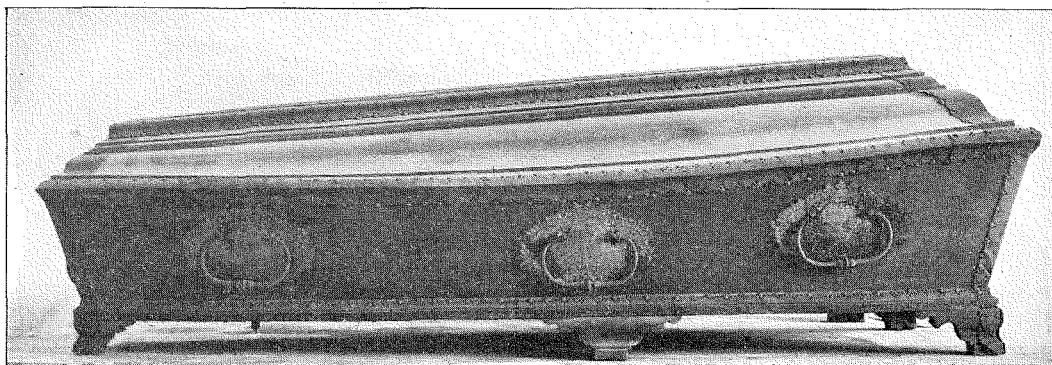

FIG. 7. TYPISK KISTA FRÅN 1700-TALET MITT. TORSTENSONSKA GRAVKORET, RIDDARHOLMSKYRKAN.

Fotändans gavel är vanligen prydd med sinnebilder för tidens flyktighet och dödens, förgängelsens och uppståndelsens visshet. Ofta inskränker sig decorationen till en döds-kalle och under denna tvenne korslagda ben. Ofta spira ett par ax genom skallens ögonhålur, och icke sällan slingrar sig en eller flera ormar kring ben och skalle. Under 1600-talets slut är det mycket vanligt att kistornas fotgavlar äro prydda med en skål, i vilken ligga vårdslöst kastade en skalle ur eller bakom vilken ax spira, samt ett flertal ben i artistisk ordning. Stundom återgives döds-kallen tillsammans med ett bevingat klot eller ett bevingat timglas. Ibland

uppträda dessa sistnämnda symboler ensamt.

Vid sidan av nu skildrade motiv före komma mera genreartade framställningar exempelvis en putto vilande med huvudet på en döds-kalle eller sittande på en kista, och hållande i ena handen en döds-kalle och i den andra ett timglas e. dyl.

Kistorna ha vid 1700-talets ingång få, enkla och rediga profiler. Locket har en stor karnisprofil, vilken kompletteras med en eller ett par halva rundstavar och hålkälar. Efter hand, ju längre fram man kommer på 1700-talet, dess mindre och dess flera bli profilformerna, till dess kistorna vid 1800-talets början få en kontur

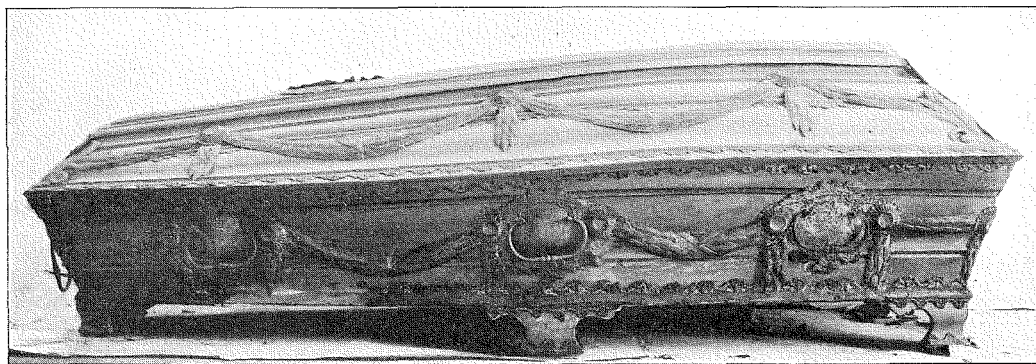

FIG. 8. TYPISK GUSTAVIANSK KISTA, O. 1780. LEWENHAUPTSKA GRAVKORET, RIDDARHOLMSKYRKAN. 6—183171.

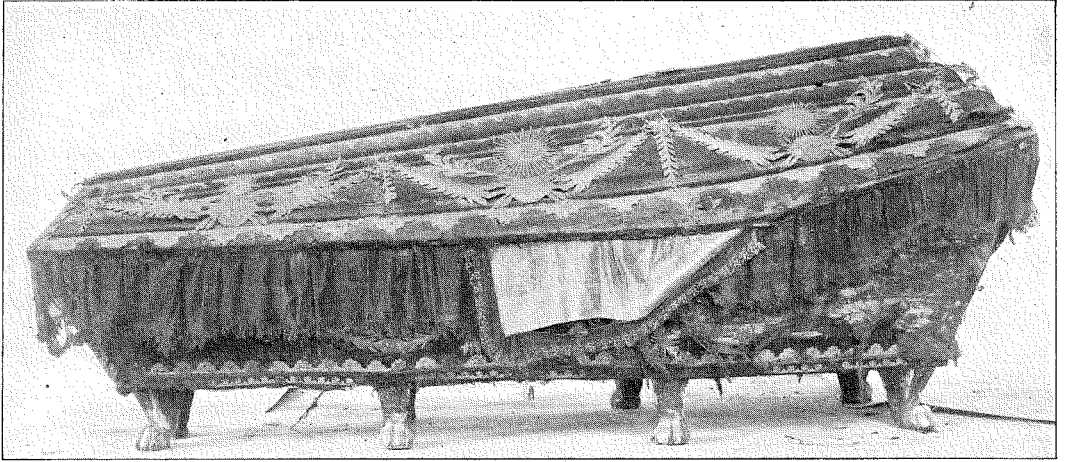

FIG. 9. KISTA FÖR HOVMARSKALKEN PER ADOLF FOCK † 1827. RIDDARHOLMSKYRKAN.

av det utseende fig. 8—9 återger. Mot 1800-talets mitt inträder någon förbättring i detta avseende, i det profilerna bli något större och redigare (fig. 10), men slappheten i formen är påfallande.

Materialet i kistorna är under 1700-talets förra del vanligen ek eller furu. I Riddarholmskyrkan är det förra träslaget det vanligast förekommande. Som regel äro de överklädda med svart sammet eller kläde

och ha som prydnad på huvudändans gavel stamvapnet jämte en kartusch med namn och titlar utförda i driven och förgylld mäsing. Bruket av vapen upphör på grund av förbud under 1720-talets början.

Den för 1700-talets andra och tredje fjärdedel typiska kistan inom de högre samhällsklasserna är av bonad ek och prydd med spetsverk och handtag av förtennt järn. Handtagens beslag äro utbildade som

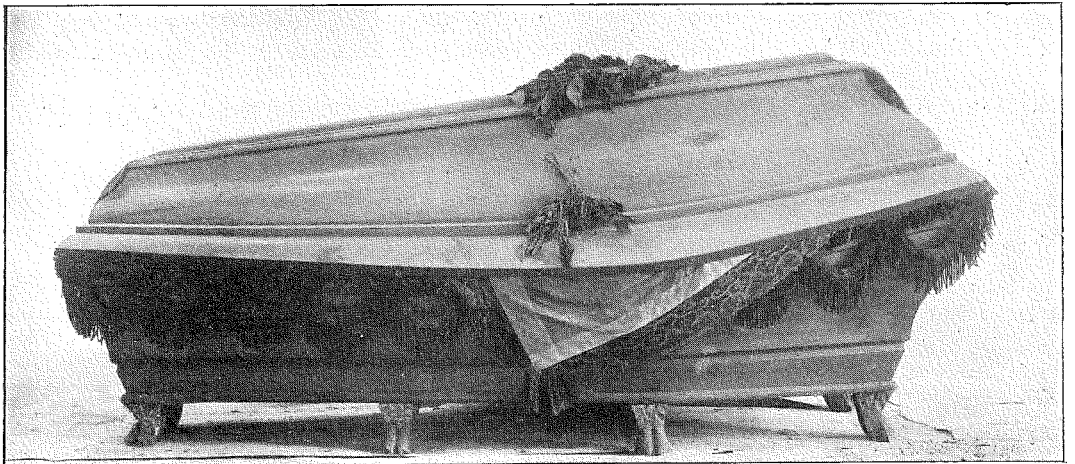

FIG. 10. KISTA FÖR CAROLINA SOPHIE AMALIA ELEONORA SPARRE † 1851. RIDDARHOLMSKYRKAN.

kartuschformade plåtar. Fig. 7 visar prov på en sådan kista. Så gott som alltid finnas tre handtag på vardera långsidan och ett på vardera gaveln. På lockets huvudända sitter en kartusch av mässing eller järnbleck med namn och titlar m. m. Den är oftast pressad i samma form som handtagens plåtar. På lockets fotända sitter vanligen en mindre plåt med ett bibelspråk.

Under århundradets sista fjärdedel äro de bonade ekkistorerna ganska sällsynta. Orsaken är en kungl. förordning av 1770, vilken förbjuder användande av ekkistor. Som följd härav äro kistorerna vanligen av furu, klädda med svart kläde eller målade, vanligen i svart eller gul färg. Ofta förekommer emellertid, att de gustavianska kistorerna av den form fig. 8 återgiver äro målade i bjärta färger, ljusblått, kromgult, malakitgrönt, laxrött eller purpurrött. Det konturlinjerna följande spetsverket av pressad järnplåt förefinnes i regel fortfarande, men förteningen är icke sällan ersatt med en vida sämre försilvring. Därjämte äro kistorernas lock, och stundom även sidor, prydda med festoner av pressat järnbleck. Denna dekoration är oftast av en synnerligen

dålig beskaffenhet. Fig. 8 visar en av de bättre och äldre kistorerna av detta slag. Under 1820- och 1830-talen nådde begravningskonsten sitt djupaste förfall. Kistformer och profiler äro i stort sett de samma som vid sekelskiftet, men festonerna ha förvandlats till ett slags palmblad klippta i järnplåt. Ovanför festonerna sitta vanligen i samma material klippta solar, varjämte hela kistorerna äro beströdda med simpla försilvrade stjärnor. Dessutom hänga runt lockets kanter massor av sorgcrêpe och tyll. Materialet i själva kistorerna är vanligen svartmålad furu. Fig. 9 visar en av de bättre kistorerna från denna tid. Jämfört med dem visa 1840- och 1850-talens kistor en om ock obetydlig förbättring, särskilt vad materialet beträffar. Detta är inom de högsta klasserna vanligen polerad ek. Största delen av de simpla dekorationerna av järnbleck försvinna (jfr fig. 10), men i fråga om själva formen inträder föga förbättring. Den har stelnat och ungefär samma degenererade barockformer som finnas hos 1850-talets kistor ha förblivit allenarådande ända till vår tid.

NÅGRA UNDER ÖREBRO FAKTORI LYDANDE GEVÄRSSMEDERS STÄMPLAR

AV J. L:SON SAMZELIUS

Bland skrivelser till Örebro länsstyrelse — nu i Uppsala landsarkiv — finnas tre stycken handlingar från Örebro fabriks, där några av fabriksens gevärssmeder såsom bomärken under sina namn gjort avtryck av de stansar, som de egentligen brukade såsom mästaremärken på sina arbeten.

FIG. I. DETALJ FRÅN INTYGET 1788.

Den första av dessa handlingar, ett leve-ranskontrakt, är daterad den 14 jan. 1740 och försedd med fjorton stämpelavtryck; den andra, ett kvitto från den 7 aug. 1742, har tre avtryck, av vilka två finnas även på den första; den tredje, ett intyg av den

12 nov. 1788, varav ett brottstycke här avbildas (fig. 1), har sju avtryck. Dessutom finnes en skrivelse från år 1735 med skrivna bomärken för fem stycken smeder. Tre av dessa finnas även bland undertecknarna av 1740 års kontrakt. Då dessas där avtryckta mästarestämplor hava samma sammansättning som de år 1735 skrivna bomärkena, upptagas i nedanstående förteckning även de tvenne andra smedernas bomärken, då väl även dessa likna sina ägares mästarestämplor.

De biografiska uppgifter som kunna meddelas om smederna äro synnerligen torftiga. Från de för förra hälften av 1700-talet mycket ofullständiga husförhörsböckerna för Örebro stad härstamma födelse- och dödsuppgifterna. Övriga notiser äro hämtade från de i länsstyrelsens arkiv befintliga handlingarna rörande Örebro fabriks, till största delen från en mönsterrulla för år 1725. Samtliga nedan upptagna under Örebro fabriks arbetande smeder, utom E. Färdig, voro bosatta i Örebro stad. Färdig bodde i Vissberga i Kumla s:n.

<i>Alm, Peter</i>	f. —	d. —	horrbruksförvaltare vid Snaflunda i Ånsta s:n från 1718 (1725); ålderman.	pipsmed	
					(1740)
<i>Blom, Johan</i>	1693 i Örebro	1773 i Örebro	tio års tjänst (1725).	stockmakare	
					(1735)
					
					(1740, -42)

<i>Broman</i> , Lars	1675 i Örebro	1764 i Örebro	tjugufyra års tjänst (1725).	lässmed	 (1740)
<i>Dahlstedt</i> , Gabriel	1721 i Örebro	1793 i Örebro	ålderman.	—	 (1788)
<i>Dyring</i> , Johan	1711 i Örebro	1761 i Örebro	— — —	pipsmed	 (1740)
<i>Ekman</i> , Johan	1748 i Örebro	1789 i Örebro	— — —	pipsmed	 (1788)
<i>Fjäderlöf</i> , Johan	(1692)	1756 i Örebro	trettiotre år gammal med sju års tjänst (1725); ålderman.	lässmed	 (1740)
<i>Färdig</i> , Erik Anderson	(1695)	—	trettio år gammal med sex års tjänst (1725); ålderman.	lässmed	FFD (1735)
<i>Gjerdman</i> , Erik (Gier-, Giär-, Gierd-)	1674 i Örebro	1757 i Örebro	tjugusex års tjänst (1725).	tygmakare	 (1740)
<i>Hamnargren</i> , Erik	1742 i Gällersta	1795 i Örebro	ålderman.	pipsmed	 (1788)
<i>Hanfält</i> , Per	(1690)	—	trethiofem år gammal med tio års tjänst (1725).	lässmed	P+P (1735)
<i>Holmberg</i> , Johan	(1671)	—	fentiofyra år gammal med fjorton års tjänst (1725); ålderman.	stockmakare	IT (1735) IT (1740, -42)
<i>Mark</i> , Petter	1695 i Långbro	1756 i Örebro	sju års tjänst (1725).	pipsmed	 (1740)
<i>Pilberg</i> , Johan	(1663)	—	åttio år gammal (1743).	stockmakare	i S (1740)
<i>Strömdahl</i> , Olof	1759 i Örebro	—	levde ännu 1810.	lässmed	 (1788)
<i>Sturk</i> , Lars	(1661)	—	sextiofyra år gammal med trettioett års tjänst (1725); ålderman	lässmed	L S (1735) LS (1740)

<i>Södergren, Henrik</i>	1754 i Ringarum	1809 i Örebro	1756 i Örebro	bajonettsmed	 (1788)
<i>Ungberg, Jochim</i>	1706 i Norrtälje	1757 i Örebro	—	låsmed	 (1740)
<i>Ungrot, Petter</i>	1707 i Örebro	1773 i Örebro	—	låsmed	 (1740)
<i>Ungrot, Sven</i>	1718 i Örebro	1793 i Örebro	—	låsmed	 (1788)
<i>Utterström, Jonas</i>	1721 i Jönköping	1797 i Örebro	älderman.	stockmakare	 (1788)
<i>Walberg, Jordan</i>	(1671)	—	femtiofyra år gammal med trettio- två års tjänst (1725).	stockmakare	 (1740)
<i>Walberg, Sven</i>	(1703)	—	den föregåendes son; tjugotvå år gammal (1725).	stockmakare	 (1742)
<i>Åkerblom, Jöns</i>	(1692)	—	trettiofire år gammal med nio års tjänst (1725).	låsmed	 (1740)

Att en mästars bomärke eller sigillbild återvänder även i hans stämpel, är ju, särskilt för äldre tider, 15- 1600-talet, rätt vanligt. Att stämpeln själv, såsom här, får tjäna som sigill eller bomärke, är säkerligen rätt enastående. Synnerligen lyckligt är i varje fall att på detta sätt få de annars svåridentifierade stämplarna hänfödda till sina mestare. Intressant är här även att se den förändring i form och utseende, som stämp-

larne från 1700-talets slut förete i jämförelse med dem från samma århundrades början. Även kan man urskilja vissa gemensamma särskiljande drag hos de olika yrkenas stämplor. Särskilt stockmakarnas stämplor, som voro avsedda att inslås eller inbrännas i träet, avvika starkt från de på metall använda stämplarna inom de andra yrkena.

Cdr.

K U L T U R M I N N E S V Å R D

RESTAURERINGEN AV ÅKERS KYRKA I SÖDERMANLAND.

Restaureringen av Åkers kyrka har under sitt hittillsvarande förlopp blivit föremål för en mindre smickrande uppmärksamhet på grund av det ur principiell synpunkt anmärkningsvärda sätt, på vilket man åsidosatt såväl de lagliga formerna som ock de moderna kraven på tillgodoseende av kulturhistoriska synpunkter, betänkligt så mycket mer som ledningen av restaureringen är anförd till en av Byggnadsstyrelsens egna arkitekter, hovintendenten Gustav Lindgren.

I en artikel i Svenska Dagbladet den 9 jan. 1918 betitlad »Kyrkorestaurering i stillhet» fäste amanuensen fil. lic. Sigurd Wallin uppmärksamheten på det sätt, varpå den historiskt intressanta kyrkan blev restaureerad. Artikelns författare påpekade, att arbetena vid kyrkan igångsatts och i viktiga delar genomförts, utan att nådigt gillande erhållits eller ärendet ens blivit behandlat av de sakkunniga myndigheterna. Byggnadsstyrelsen (förr benämnd Överintendentsämbetet) och Riksantikvarien. Redan då artikeln skrevs, hade följande arbeten utförts: Golvet i långhuset hade sänkts. Därvid hade en del fyllning borttagits, som enligt uppgift till stor del utgjorts av gravar och andra rester av begravingar, delvis orubbade, delvis dittills omgrävda. Rester av kyrkans ursprungliga södra vägg och av det gamla vapenhuset hade varit blottade. En i korets norra del placerad orgelläktare hade nedrivits och orgeln i ombyggt skick

uppförts på den västra läktaren, som därjämte genom ombyggnad förminskats. Genom utförandet av dessa arbeten utan att riksantikvarien förut underrättats hade ett gott tillfälle till undersökning av ett viktigt kulturhistoriskt material tillspillogivits. »Det synes därför som om det här varit på sin plats att tillämpa den billiga föreskriften i den ännu gällande stadgan av år 1867, att Riksantikvarien skall underrättas för att bli i tillfälle att undersöka och avbilda, innan ett minnesmärke borttages.»

Ändamålet med den nu igångsatta restaureringen hade bl. a. varit att gottgöra flera mindre lyckliga åtgärder, som utförts vid en restaurering för ett 20-tal år sedan, vilken även den företagits utan att nådigt gillande erhållits eller sakkunniga myndigheters utlåtande inhämtats. Enskilda medlemmar inom församlingen hade nu med anmärkningsvärd offervillighet skapat de bästa förutsättningarna för en mönstergillvård av sin kyrka.

Samma dag, som ovan refererade artikel publicerades, förklarade hovintendenten G. Lindgren för en medarbetare i Aftonbladet, att »innehållet i amanuensen Sigurd Wallins artikel vore i väsentliga delar oriktigt».

Riksantikvarien lät på grund av anmälan på platsen undersöka förhållandena och konstaterar i en skrivelse till Byggnadsstyrelsen av den 28 febr. 1918 att bl. a. de påtalade arbetena utförts utan hans vetskap

att en vetenskaplig undersökning bort utföras i samband med förändringarna av golvet samt beklagar, att orgeln förflyttats från sin kulturhistoriskt intressanta plats i koret. Han anser sig emellertid ej böra påyrka några vidare åtgärder i frågan, då han menar, att kommitterade för restaureringen handlat i god tro i förlitande på, att hovintendenten Lindgren före arbetets igångsättande förvissat sig om, att de sakkunniga myndigheterna biträdde hans restaureringsförslag.

Byggnadsstyrelsen, som för sin del föranstaltat en undersökning utförd av byggnadsrådet S. Curman, överlämnade ärendet till Kungl. Maj:t genom en skrivelse av den 13 mars 1918. I denna meddelas, att Åkers församling genom en skrivelse av den 21 aug. 1917 begärt nådig stadsfästelse å ett restaureringsförslag till åtgärder dels sådana, avsedda att omedelbart utföras, dels sådana, som kunde ställas på framtiden. Efter förberedande granskning infordrades vissa uppgifter från förslagets upphovsman, som vore erforderliga för ärendets bedömande. Därunder blev det emellertid bekant, att en del av arbetena börjat utföras utan vederbörligt tillstånd. Byggnadsstyrelsen förstodigade då arbetets arkitekt att omedelbart låta inställa arbetena. Vid besök på platsen hade byggnadsrådet Curman konstaterat bl. a., att arbetena framskridit så långt, att endast målningsarbetet och en del detaljer av snickeriet å läktare och dörrpartiet återstod, och att någon vetenskaplig förundersökning icke ägt rum. »Visserligen uppgiver hovintendenten Lindgren och byggnadskommitterade, att inga rester av grundmurar till ett eventuellt tidigare vapenhus iakttagits vid golvomläggningen, men å andra sidan hava därvid inga som helst systematiska undersökningar rörande detta parti blivit gjorda. Kyrkobyggnaden visar

emellertid i närheten av detta parti åtskilliga egendomligheter, vilka sannolikt vid en undersökning kunnat finna en förklaring.»

Byggnadsstyrelsen anser sig emellertid i likhet med Riksantikvarien icke böra avstyrka nådig fastställelse å de redan vidtagna åtgärderna. »Rörande själva ärendets behandling måste Styrelsen tyvärr konstatera, att gällande förordningar blivit åsidosatta därigenom att arbetet delvis blivit utfört innan förslaget vunnit nådigt gillande. Ansvaret härför vilar formellt å vederbörande pastor och jämte honom å församlingens restaureringskommitté. Av vad såväl Riksantikvarien som Byggnadsstyrelsen genom besök på platsen kunnat utröna hava emellertid pastor och restaureringskommitterade handlat i god tro emedan de haft den uppfattningen, att, om också ärendet icke hunnit bliva officiellt slutbehandlat före restaureringsarbetets början, arbetets arkitekt, hovintendenten G. Lindgren, hos myndigheterna förvissat sig om, att dessa ej hade något att erinra mot förslaget.» I anledning härav hemställer byggnadsstyrelsen »att Kungl. Maj:t täcktes låta vid det skedda bero dock under uttalande av misshag med den skedda uraktlåtenheten.»

För den historiskt intresserade allmänheten innebär denna restaurering, om den också kan synas uppseendeväckande, långt ifrån någon överraskning. Ty det har mycket ofta förekommit, att historiska byggnader, som blivit restaurerade av hovintendenten Lindgren, förlorat mycket av sin äkthetsprägel och sitt värde som historiska dokument, icke blott under en äldre period av hans verksamhet, utan även sedan pietetskravet skapat en restaureringskonst, för vilken fordran på historisk sanning i förening med ökad respekt för olika epokers arbeten blivit en oavvislig ledprincip.

Om därför från kulturhistoriskt sakkunnigt håll vid eventuella framtida restaureringar under samma ledning dessa komma att följas med uppmärksamhet, må ingen däri finna något överraskande, då en sådan uppmärksamhet endast kan vara betingad av en naturlig omtanke om kulturminnesvården i landet.

Den härmed refererade restaureringsfrågan visar, hur svårt det är för de sakkunniga myndigheterna att med den organisation och med de tillgängliga arbetskrafter, de hittills förfogat över, effektivt övervaka åtminstone, att inga överträdelser av gällande lag och förordningar ske till skada

för de under deras vård ställda historiska minnesmärkena. Man har anledning att hoppas, att den genomförda omorganisationen av Överintendentsämbetet och den i samband därmed införda nya gången för ett restaureringsärendes behandling skall i sin mån underlätta denna kontroll till båtnad såväl för monumenten som för de i församlingarna ansvarige. Den stärkta ställning, som riksantikvarieämbetet likaledes är i behov av, må man hoppas skola framgå som ett resultat av den nu arbetande fornminneskommitténs bemödanden att skaffa landets kulturminnesvård en efter moderna krav lämpad lagstiftning.

KULTURHISTORISKA MUSEERNA

NYUPPTÄCKT GOTTLÄNSK RUNINSKRIFT FRÅN ÄLDRE JÄRNÅLDERN — DEN HITTILLS ÄLDSTA I SVERIGE AV BIRGER NERMAN

Genom föreståndaren för Gotlands fornsal major *Ernst Hellgren* har Stat. Hist. Museum i Stockholm nyligen fått kännedom om ett fynd från Gottland av allra största intresse. Major Hellgren lyckades 1916 av en uppköpare komma över några föremål från järnåldern, ett tveeggat järnsvärd, två sköldbucklor, en av brons och en av järn, ett sköldhandtag av brons, två spjutspetsar av järn, en sölja av brons och ett lerkärleksfragment. Tyvärr äro fyndomständigheterna ej fullt säkert eller tillräckligt kända, men det har uppgivits, att föremålen anträffats i två gravar i ett grustag nära Moos i Stenkyrka s:n vid skogsvägen till Myrvälder. Då en av spjutspetsarna (fig. 1—3) skulle konserveras i Visby, upptäckte man där, att den var försedd med silverinläggningar och bl. a. bar en silverinskrift i äldre runor.

Av föremålen tillåta sköldbeslagen och söljan en närmare datering. *Oscar Almgren* och undertecknad, som genomgått det

¹ Sedan ovanstående blivit satt, har major Hellgren haft vänligheten meddela mig, att det nyligen lyckats honom skaffa den viktiga upplysningen, att runspjutspetsen skulle vara funnen tillsammans med, d. v. s. i samma grav som den andra spjutspetsen, bronssköldbucklan med dess bronshandtag samt söljan. Svärdet däremot skulle ha hittats i närheten av nämnda föremål, men ej i samma grav. Järnsköldbucklan och lerkärleksfragmentet hade finnaren av runspjutspetsen ingen kännedom om. Den runförsedda spjutspetsen kan alltså med säkerhet dateras till tiden 200—350, varvid som nämnt, sannolikheten talar för, att den tillhör 200-talet.

rika gottländska materialet från yngre romersk järnålder, tro oss, stödda på *Montelius'* kronologi, för Gottland kunna urskilja en större fornsaksgrupp, omfattande tiden 200—350 e. Kr., och en mindre, omfattande tiden 350—400 e. Kr. Det är inom den förra gruppen sköldbeslagen och söljan höra hemma; möjligen kan, dock sköldbucklan av järn vara något äldre. Allt synes tala för, att de sistnämnda föremålen ej tillhöra slutet av denna tid, utan 200-talet. Det blir därför sannolikast, att den runförsedda spjutspetsen tillhör samma tid, vilket förträffligt stämmer överens med vad man vet om dess typ.

Beträffande runinskriften torde denna, som läses från höger till vänster, vara av följande lydelse: **X1213** (= *sioag*), varvid bör anmärkas, att **3** och **1** äro något osäkra, och att möjligen någon eller några bokstäver kunna vara bortfallna. Tolkningen torde erbjuda stora vanskligheter; ännu är det för tidigt att yttra sig om den. Som av bildningen ses, förekomma på spjutspetsen även ornament.

Spjutspetsar av samma typ med silver- eller guldinläggningar eller blott ingraverade ornament anses av tyska arkeologer vara kännetecknande för östgermanerna under yngre kejsartid; de förekomma på flera håll inom de då av östgermaner befolkade om-

FIG. 1—3. SPJUTSPETS MED SVERIGES ÄLDSTA KÄNDA RUNINSKRIFT, FRÅN MOOS, STENKYRKA SN., GOTTL. 200—350 E. KR., O. $\frac{2}{3}$.

rådena. Bland dessa spjutspetsar må nämnas de berömda spetsarna från Kovel i Volhynien och Müncheberg i Brandenburg, vilka liksom den nyfunna Gottlandsspetsen äro försedda både med runinskrift och ornamentala inläggningar i silver. En liknande spjutspets med runinskrift och ingraverade ornament, ursprungligen kanske också med silverinläggningar, är funnen vid Øvre Stabu, Toten, i Norge och har av den norske arkeologen *Schetelig* daterats till tiden omkring 200 e. Kr.

Bernhard Salin och *Otto v. Friesen* ha, som bekant, gjort sannolikt, att runskriften

uppstått hos goterna på Svarta havets norra strand och därifrån vid slutet av 100-talet e. Kr. spritt sig åt nv. till norra Tyskland och Skandinavien. Både från Danmark och Norge känner man förut runinskrifter från tiden omkring 200 eller 200-talet, medan däremot den tidigaste svenska, som hittills varit bekant, runraden på Kylfverstenen från Gottland, tillhör tiden omkring 400 e. Kr. eller början av 400-talet. Med Stenkyrkospjutspetsen ha vi således i Sverige fått en runinskrift, som i ålder kan jämföras med de äldsta danska och norska.

GUSTAV VASAS HJÄLM I LIVRUSTKAMMAREN AV NILS ÖSTBERG

Det föremål, som här avbildas — Livrustkammarens kat. nr 41:3, inv. nr 2644 — en öppen hjälm med konisk, svagt fyrsidig kalott och den nedre delen med kindstycken och halsskenor, upptill avslutande i en kronring med uddar och liljor (de flesta avbrutna) i delvis drivet arbete och ornerad med etsade och förgyllda bårder — har nyligen inställts på sin historiska rangplats, i det att den med bestämdhet kunnat hänföras till Gustav Vasa. Detta har kunnat ske genom att följa dess historia inom samlingen med hjälp av de gamla inventarier som finnas bevarade, dels över Livrustkammaren dels över samlingar som senare blivit med den införlivade, såsom Klädkammaren och Stora rustkammaren. På så sätt kommer man tillbaka i tiden ända till 1548 års »Inventarium på Kong: lig Matz: Liffklede Cammar oppå Stockholm Slott», och därigenom får hjälmen rang av att vara det äldsta inventarieförda föremålet inom samlingen och väl inom någon samling i Sverige. För Liv-

rustkammarens historia är det också av synnerligt stort intresse att kunna påvisa ett bevarat föremål ur detta inventarium, ty därmed ledas dess anor tillbaka till denna tid.

I inventariet av år 1548 finner man två punkter som passa in på vår hjälm: Item ett blankt koris mz en gelidder, geäst och förgylt, ett hielmeet och hofftharnisk, noch ett hofftharnisk, mz en krona, geäst och förgylt; — —» och omedelbart nedanför: »Item Blankt hoffuadt harnesk medh en Crona geessett och förgyllt». Ett av dessa »huvudharnesk» med krona måste vara den bevarade hjälmen, men vilketdera är omöjligt att säga, eftersom beskrivningen är identisk. Det kan också vara tämligen likgiltigt, huvudrubriken säger oss att bägge föremålen varit Gustav Vasas personliga tillhörigheter och de stå bägge tillsammans under samma underrubrik: »Register på Harnisk, som Klas Heijser haffuer fört i landhät». Denne kan man tämligen tryggt identifiera med den tyska köpmannen Claes

FIG. I. GUSTAV VASAS HJÄLM I LIVRUSTKAMMAREN.

Heijder, som bland varuhusräkningarna (i R.A.) avlämnat »Rekenskap påå thet godz och waror som han aff Kong. Matz wår aller Nådigste Herris Fougter och Embetzmen Anno 40 annameth och opburit haffuer til ath förythre I Tydtzlandh til Högbemelte Kong. Mtz fordel gagn och beste. Hwilken Rekenskap öffuersedd Bleff opå Stockholms Slot 12 Junij Anno Dm. 1542.» På kredit-sidan anför han »utgifter påå penningar för the parttzeler som han kiöptth haffuer tiill K: M: W: aller Nodigste Heris: och min F. (urstlige) N. (ådes) Behoff udi Auzburg: Nörrenbergh Brunswich: och Lübke: Anno 1541.» och där förekomma bland »the partzeler som Claus Heider kiöptt haffuer udi Ausburg» två rustningar, en svart och en blank, samt åtskilliga andra vapen. Däremot finner man ej någon hjälm med krona särskilt upptagen. Möjligt är att den utan närmare specifikation följer med den blanka rustningen, dit den ena kronhjälmen hör enligt 1548 års inventarium. Det kan också tänkas att Claes Heijder beställt den och att betalningen gått genom någon annan hand. Inköpsåret bör i alla händelser falla mellan 1540 och 1548, och varuhusräkningarna ge oss den upplysningen, att Heijder köpte vapen för Gustav Vasas räkning i Augsburg. Hjälmens arbete pekar också mot Sydtyskland som dess tillverkningsort.

Resultatet blir alltså att detta är Gustav Vasas egen hjälm, säkerligen tillverkad i

i Sydtyskland och inköpt från Augsburg på 1540-talet.

På 1600-talet dyker hjälmen upp i Stora rustkammarens inventarier, men då sammankopplad med en rustning som tillskrives Magnus Ladulås! »Konungh Magnus Ladulås harnesk polleret och heel slätt aff järn, men hatten av etzat och förgyllt arbete medh een crona.» Hur den legendbildningen uppkommit är en outredd fråga, men ett studium av de särskilda inventarierna ger en intressant bild av hur den historiska — eller ohistoriska — attribueringsivern utnyttjar samlingens material. 1635 upptagas »Gamble Kungaharnisk 5 st.» 1641 har därav blivit »K. Magnus Ladulås harnesk mz reseler 3 st.» och »K. Karl Knutsson harnesk 2 st.» 1657 tycker man att dessa kunna räcka till ännu flera historiska personligheter och Magnus och Karl Knutsson få nöja sig med var sitt, medan de övriga utdelas till Magnus Ladulås' 3 söner. Det är att lägga märke till att de utvalda äro just de kungliga personer, som ligga begravna i Riddarholmskyrkan. Möjligen kan detta ge en ledning till frågan, om huru dessa fantastiska benämningar uppkommit.

Till sist införlivas hjälmen med Livrustkammaren, i vars inventarier och kataloger den förekommit anonym, tills den nu genom intendenten frih. Rudolf Cederströms efterforskningar återfått sin rätta ägarebeteckning.

DEN LÖWENADLERSKA TENNSAMLINGEN ÖVERLÄMNAD TILL NORDISKA MUSEET.

FIG. 1. SMÅLÄNSKT TENN, LÖWENADLERSKA TENNSAML., NORDISKA MUSEET.

En donation av storartad och betydelsefull art har nyligen tillfallit Nordiska Museet i det att på grund av framlidne kammarherren Fr. Löwenadlers testamenteriska förordnande hans stora samling av svenska tennföremål överlämnats till museets samlingar. I sitt testamente förordnade kammarherre Löwenadler, att samlingen skulle tillfalla en av hans döttrar, bosatt i England, men framställde den önskan, att den efter hennes död skulle överlämnas till Nordiska Museet. Nu har nämnda arvinge genom

att avstå sin rätt att disponera samlingen, redan nu överlämnat den stora gåvan till museets samlingar. Samlingen, som omfattar icke mindre än omkring 1400 föremål och utan jämförelse är en av de största privata samlingar av denna art i landet, har helt och hållet hopbragts av ägaren själv och förvarades å hans gård Anneberg i Småland, där den helt klädde tvenne stora rum. Den består nära nog uteslutande av i Sverige tillverkade föremål, mest husgerådskärl av allehanda slag, och bildar en utomordentlig

god komplettering till de samlingar av svenskt tenn, som museet förut innehade, uppgående till ungefär samma antal föremål som den nytillkomna gåvan. Härigenom utgör nu Nordiska Museets samlingar på detta speciella område av svenskt hantverk, som sig bör, den ojämförligt största på en plats sammanförda studiesamlingen i landet. Betydelsen av detta förhållande framgår vid tanken på att denna vara dels kulturhistoriskt sett spelat en ej oviktig roll i hemmens utrustning och det dagliga livet under mycket lång tid, dels att till följd härav varans historia ur egentlig hantverkssynpunkt är av ett visst ganska stort intresse. Studiet härav, hittills jämförelsevis litet bedrivet, har den största hjälp av en central samling av de dimensioner Nordiska Museets genom denna gåva blivit. Genom donationen har vidare en betydande privatsamlings dyrbara innehåll blivit räddat från den alltid stora faran att skingras och försvinna i och med den

intresserade samlarens frånfalle, en fara som är särskilt stor just nu för en vara som tennet, vars uppdrivna materialvärde gör, att många gamla föremål nedsmältas och förintas. Samlingen motsvarar också ett rätt stort ekonomiskt värde.

Vetenskapligt sett representerar samlingen den svenska tennstillverkningen i Stockholm och landsortsstäderna under 1700- och 1800-talen och omfattar även flera goda nummer från 1600-talet, ehuru av naturliga skäl dessa föremål äro mer sällsynta. Bland praktpjäserna märkas ett par välkommor, som tillhört svenska gesällskap, samt flera stora terriner i senbarocka och rokokoformer, företrädesvis av Stockholmstillverkning. Smålandsstädernas tenngjutare äro vidare mycket rikt företrädade med massor av skålar och kannor, fat och tallrikar m. m.

Samlingen anlände i januari månad till Nordiska Museet och har därefter hunnit uppäckas och förberedelsevis studeras.

FREDRIKSDAHL'S HERRGÅRD TILL HÄLSINGBORGS MUSEUM AV T. MORTENSSON

Hälsingborg har nyligen fått mottaga en donation, som för stadens museum kommer att bliva av genomgripande betydelse. Konsulinnan Gisela Trapp har nämligen överlämnat gåvobrev på större delen av ländriet Fredriksdahl, vilken egendom skall helt och hållet tagas i anspråk för stadens museum.

Fredriksdahls herregård ligger omedelbart öster om staden, endast några minuters väg från Långvinkelsgatan och Olympiaområdet. Egendomen utgör i sin helhet en areal av närmare 130 hektar, varav $\frac{4}{5}$ ingå i dona-

tionen. Huvudbyggnaderna — ett tvåvåningshus och tvenne envåningsflyglar — vilka äro uppförda under 1700-talets senare del, ligga omgivna av en lummig park, var till kommer en trädgårdsanläggning av rätt ansevärda dimensioner.

Av egendomen skall en del, vars centrala parti utgöres av gården och parken, avskiljas till museiområde och i sin helhet utläggas till park, varvid ett i donationsbrevet närmare angivet område skall bliva botanisk trädgård. En inskjutande jordbit, som förut äges av staden, skall tilläggas för er-

FIG. 1. FREDRIKSDAHL'S HERRGÅRD, HÄLSINGBORG.

hållande av en bättre ägofigur. Det på så sätt skapade museiområdet får ungefär formen av en rektangel med 500—700 meters sidor och med ett ytinnehåll av c:a 35 hektar. De återstående, öster om gården liggande jordarna skola genom utarrendering eller försäljning till byggnadstomter göras räntebärande och äro anslagna till underhåll av det till museum avsatta området.

Den vackra och vidsynta donationen är gjord »enligt Oscar Trapps, min älskade makes önskan och till ett bestående minne av hans stora kärlek till fädernestaden». Konsul Oscar Trapps insats i Hälsingborgs kommunala liv har för staden varit fruktbarande på många områden och museet har till stor del honom att tacka för sin tillkomst och utveckling. Över hans verksamhet för staden har hans maka genom denna donation rest ett värdigt monument på samma gång hon lagt en fastare och tryggare grund för den institution, vars syften och arbete låg Oscar Trapp särskilt varmt om hjärtat.

Enligt donationsbrevets bestämmelser komma gården och parken att bevaras i sitt gamla skick. Huvudbyggnaderna skola anordnas som museum men med bibehållande av rummens bostadskaraktär och med rumsinteriörerna hållna i tidstil med själva byggnaden. Här skall sammanbringas utslutande Hälsingborgsminnen, porträtt och föremål, som tillhört gamla Hälsingborgsfamiljer och minnen från stadens äldre historia. Med avseende på egendomen för övrigt innehåller gåvobrevet icke några detaljerade bestämmelser, avsedda att redan nu giva bestämda riktlinjer för dess framtida gestaltning.

De framtidsmöjligheter, som donationen erbjuder för såväl museet som staden låta sig ännu icke i detalj överblicka. Museet har erhållit ett det mest välbelägna och vackra område, tillräckligt stort för att tillåta realiserandet av varje framtida önskemål, jämte medel till platsens underhåll. Av stor betydelse är att den centrala delen därav utgöres av en representativ herrgård med alla dithörande byggnader, gård och park, det första herremanshem av denna art som blivit i sin helhet införlivat med något svenskt friluftsmuseum. Det blivande museiområdet ligger visserligen utanför staden, men staden kommer med säkerhet att utbreda sig även på andra sidan av Fredrikdahls gård, vilket också är förutsett i donationsbrevet, som innehåller en bestämmelse om, att stadsplan omedelbart skall uppgöras för dithörande jordar. Museiområdets värde ökas betydligt därav, att dessa, öster om gården liggande delar av egendomen endast få bebyggas enligt bestämmelserna för villakvarter; industriella och bullrande inrättningar ävensom varuupplag få ej där förläggas. Därigenom skyddas museet effektivt från störande bebyggelse på detta håll, åt andra sidan är det redan skyddat. Området väster om Fredrikdahl, mellan gården och staden, upptages nämligen av en redan delvis planterad och uppvoxen skogspark. Museet kommer sålunda att ligga helt omgivet av grönska och bilda hjärtpunkten i en stadsdel, som består av trädgårdar och parker, en »grön oas» av ansenliga dimensioner. Då nu föreslagna inkorporeringar blivit verklighet kommer denna stadsdel att intaga platsen i centrum av Hälsingborg.

MÖBLER FRÅN ÄS, SKÄNKTA TILL NYKÖPINGS MUSEUM AV SUNE AMBROSIANI

Nyköpings museum har av greven och grevinnan W. v. Hallwyl emottagit en omfattande donation av kulturhistoriskt vär-

som fig. 1 a. Av dessa äro 21 stycken av valnöt och rotting, förmodligen tillverkade i Holland, de övriga i alm. Förmodligen

FIG. 1. A) STOL, B) LÄNSTOL 1750—1775, FRÅN ÄS, NYKÖPINGS MUSEUM.

defulla möbler, som en gång tillhört det inom Södermanlands län, Julita socken, belägna gamla herresätet Äs. Därigenom har museiledningen fått stommen till möbleringen i flera av sina högre ståndsrum.

Donationen består av 24 stycken stolar

ha dessa senare gjorts hemma för att få dussinet fullt. Till möblen hör 3 länstolar av valnöt, sådana som fig. 1 b och en soffa — en kombination av tre stolar — av alm. De i utlandet tillverkade stolarna tillhöra 1700-talets mitt, när de av alm utförda

möblerna förfärdigats, kan ej med säkerhet sägas. Denna möbel har tidigare funnits i stora salen en trappa upp på Äs.

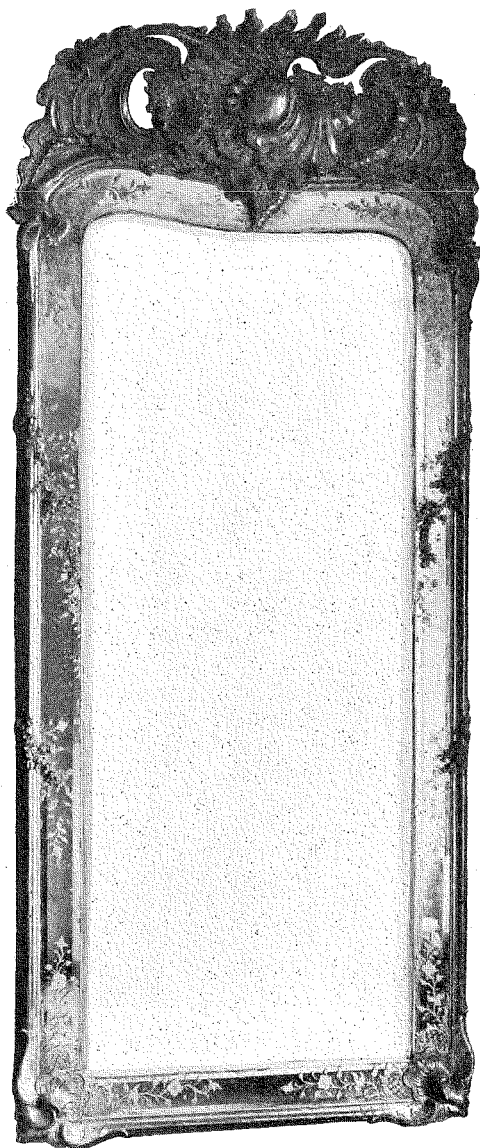

FIG. 2. SPEGEL, 1760-TALET,⁷ FRÅN ÄS, NYKÖPING S MUSEUM.

Vidare ingår i donationen samma sals takkrona, fig. 3, förmodligen ett stockholms-

arbete från tiden omkring 1800 och en rokokospegel från 1760-talet, även denna utan tvivel härstammande från en stockholmsverkstad. Dessutom tillhör gåvan en gustaviansk möbel, bestående av en soffa, åtta stolar och två länstolar, nu alla målade i vitt.

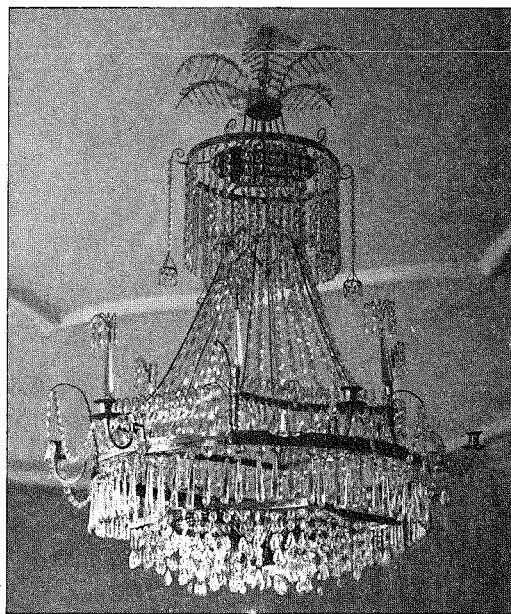

FIG. 3. TAKKRONA, O. 1800, FRÅN ÄS, NYKÖPING S MUSEUM.

Utom dessa ha skänkts fyra stycken stora trädgårdsurnor av blå och vit fajans från 1700-talet och en marmorbyst av Anna Regina Khevenhüller f. 1618 † 1666², utförd i Italien på beställning av hennes man Mathias Palbitzski, f. 1623 † 1677 på Julita. Dessa voro på 1600-talet ägare av ovan nämnda gods, som liksom många andra sådana skapades under detta århundrade.

² De personhistoriska data, som här meddelas, äro hämtade ur Carl Arvid Klingspor: Äs (Svenska slott och herresäten) Stockholm 1886.

Senare har detta bytt ägare genom arv och köp inom släkterna Ungern-Sternberg och von Post tills det år 1889 avyttrades till firman W. Kempe, som 1908 överlät detsamma till greve W. von Hallwyl. Innan den sistnämnde år 1916 försålde godset till gross-

dagur från den tid, då det ordnades av fältmarskalken Mathias Alexander von Ungern-Sternberg † 1763. Panelen, fig. 4, av ek, går upp i taket och är en för dåtida herrgårdar ej ovanlig dekorerad av husets förnämligare rum, även om det ej alltid

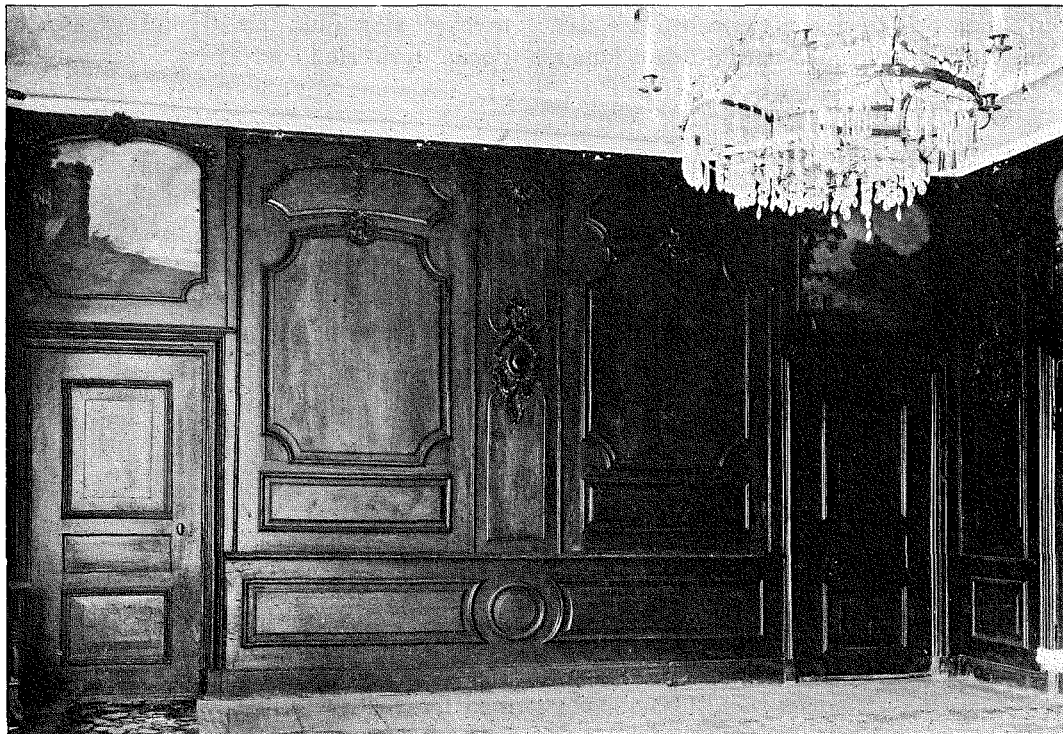

FIG. 4. PANEL I STORA SALEN, EK, O. 1750, ÄS, SÖDERMANLAND.

handlare Gustav Andersson i Örebro, undantogs det lösöre, som nu för all framtid kommer att i Södermanlands museum bära ett vittnesbörd om möbleringen på det gamla förnäma sörmlandsgodset.

*

Det rum, stora salen en trappa upp, på Äs, där rottingsmöblerna och kronan utgjort en del av möbleringen, är i det stora hela bevarad i oförändrat skick till våra

såsom här utfördes i så gott material. På sina håll har den någon gång imiterats i puts och målats.

Enligt vår tids smak borde väl utom de målade dörröverstyckena i ett sådant rum ej funnits annan staflikonst på väggarna än på sin höjd någon tavla i mitten på väggspeglarna. Som ett bidrag till historien om förändringarna i smaken att möblera kan emellertid visas bilden fig. 5. Det är samma långvägg, av vilken fig. 4 visar en del, som

återges å denna bild. Huru annorlunda ser icke denna ut! Fig. 5 är en reproduktion av en av de färglagda ritningar, som — uppklistrade på papp — till senaste år hängt i stora salen på Äs för att ge upplysningar om de i rummet upphängda tavlorna. Vad de färglagda ritningarnas ålder beträffar, visar skrivstilen och en å ena kortsidan avbildad plan, vit kakelugn med skänk, att de ej kunna

tavelsamling. Numera torde knappast någon av dessa taflor finnas på Äs. De ha fördelats på medlemmar i familjerna von Post och Essén och några ha väl också råkat komma ut i konsthandeln.

Ena kortväggen: längst till vänster en dörr och över denna n:r 1; i mitten en mycket stor duk, n:r 6; till vänster om denna fyra små, n:r 2—5, över varandra

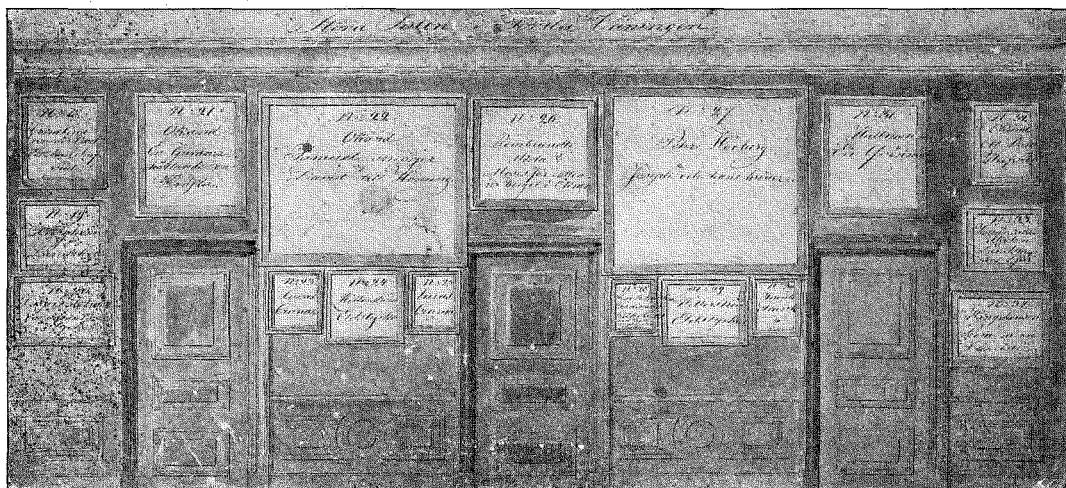

FIG. 5. VÄGG I STORA SALEN, ÄS, FÄRGLAGD RITNING, 1820—50.

vara äldre än 1800-talet och förmodligen tillhöra de århundradets första tredjedel. Utan hänsyn till den eleganta väggpanelen ha väggarna blivit fullhängda med tavlor — original och kopior från olika länder och tider om varandra. En viss symmetri i själva hängningen är rådande. I detta kunna vi se en återglans av de samtida konstmuseernas uppfattning av, hur deras tavel-salar borde vara ordnade och hängda.

För fullständighets skull återger jag här nedan namnen på samtliga de i rummet befintliga tavlorna. Man kan av en sådan förteckning få ett intryck, att någon ensidighet ej rätt vid anläggandet av husets

med n:r 2 högst; till höger om n:r 6 likaledes fyra små, n:r 10—13, med n:r 10 högst, under n:r 6 från vänster till höger n:r 7—9. Närmast långväggen — symmetriskt på väggen i förhållande till dörren — hänga två medelstora — n:r 14 över n:r 15 — och under n:r 15 två små dukar. Dessa benämnas och tillskrivas följande mästare.

- N:r 1. Ehrenstrahl: En orre.
- » 2. Paul Breil: Landskap.
- » 3. En donna emottagande bref af en duenna.
- » 4. Dietrich: Halvklädd flicka.
- » 5. Okänd: Marthas bekymmer.

- N:r 6. Efter Leonard da Vinci: Den af Eder, som utan synd är, han kaste första stenen.
- » 7. Okänd: Trojas brand.
- » 8. Philip Wouvermann: Bataille.
- » 9. Efter Albani: Diana med sina nymfer, sedd af Acteon.
- » 10. Lemke: Bataille.
- » 11. Pittoni: St. Roc med sin hund.
- » 12. En Dame matande en Papegoja.
- » 13. Okänd: De goda gerningarne.
- » 14. Copia af Cornelius Schuth: Myntet och Skattepenningen.
- » 15. Landskap af Jean Breugle de Velour, Figurer af Hindrich van Bolen.
- » 16. Ferdinand Boll: Turk.
- » 17. Okänd: Sibilla Elisabeth, hertiginna till Würtemberg.

Salens inre långvägg återger bilden fig. 5.

- N:r 18. Cornelius von der Voort: Ett manshufvud.
- » 19. Berghem: Landskap.
- » 20. Casper Netscher: Conversationsstycke.
- » 21. Okänd: En gumma hållande en kräfte.
- » 22. Okänd: Samuel smörjer David till konung (efter Gerhard Lairressen).
- » 23. Lucas Cranac.
- » 24. Hilleström: Eldstycke.
- » 25. Lucas Cranac.
- » 26. Rembrandts skola?: Moses får vatten ur berget i öken.
- » 27. Pehr Hörberg: Joseph och hans bröder.
- » 28. Frantz Franken: Ferdinand Catholicus emottagande Americas skatter.
- » 29. Hilleström: Eldstycke.
- » 30. Frantz Frank.

- N:r 31. Hallman: En qvinna.
- » 32. Okänd: Ett Mans Hufvud.
- » 33. Holländska skolan: Landskap med Djur.
- » 34. Kampheusen: Scene ur en Comedie.

Salens andra kortvägg delas symmetrisk av en stor kakelugn. Till vänster närmast långväggen hänga två medelstora dukar, n:r 35 över n:r 36, och under n:r 36 två små n:r 37 och 38; till höger om denna grupp fyra små, n:r 39—42, över varandra med n:r 39 högst. På utsidan av kakelugnens om-murning n:r 43—45 med n:r 43 högst. Till höger om kakelugnen hänga på dennas om-murning n:r 46—48 över varandra med n:r 46 högst; på själva väggen hänga fem små, n:r 49—53, över varandra samt över dörren n:r 54.

- N:r 35. Italienska skolan: Jupiter och Danae.
- » 36. Johan von Boden: Architectur »Den af Eder, som utan synd är, han kaste första stenen.»
- » 37. Pilo: Gubbhufvud.
- » 38. Hilleström: Dess mors portrait.
- » 39. Hansson: Dackens portrait.
- » 40. Peter von Bredael: Landskap med figurer.
- » 41. C. Sparre: Björnjakt.
- » 42. Okänd: Maria med Barnet.
- » 43. Heideken: Landskap.
- » 44. Okänd: Blomsterstycke.
- » 45. Okänd: En Dame och En munk.
- » 46. D. de Verdion: Landskap.
- » 47. D. Teniers: Marketenterie.
- » 48. M. Wültraht: En Munk och en Dame.
- » 49. En bedjande Magdalena.
- » 50. Ostade: Ätande yngling.
- » 51. C. Brant: Nystande qvinna.

N:r 52. Tre wise män.

» 53. Helig Familie.

» 54. Cornelius: En Hare.

Salens andra långvägg är genom tre höga fönster delad i fyra höga och smala fält. Längst till vänster står ett golvur i fodral och över detta hänger n:r 55; mellan fönsterna till vänster hänga n:r 56—59 över varandra och mellan fönsterna till höger n:r 60—63 med respektive n:r 56 och n:r 60 högst; på det smala fältet längst till höger n:r 64—96 med n:r 64 högst.

N:r 55. Okänd: Utur grekiska mytologien.

» 56. Okänd: Ett stormande hav.

N:r 57. P. Hörberg: Myntet och skattpenningen.

» 58. Lucas v. Ylden: Winterlandskap.

» 59. Jean de Vries: Interieur.

» 60. Okänd: Skeppsbrott.

» 61. Pehr Hörberg: Den af Eder utan synd är, han kaste första stenen.

» 62. Lucas Valkenburg: Babelstorn. Signerad: L. V V 1594.

» 63. Okänd italiensk mästare: Tarcinius och Lucretia.

» 64. Okänd: Esquisse: De tre Grazerna.

» 65. Okänd: Sjöstycke.

» 66. Okänd: Sjöstycke.